

Федір Турченко

Міф про «Комбата»
Очима історика

Запоріжжя 2017

Федір Турченко. Міф про «Комбата». Очима історика. К.: Просвіта, 2017.

ISBN

У брошурі розкривається історія відомої фотографії «Комбат» Макса Альперта». Розглядаються різноманітні версії її появи, описуються пошуки прототипу, місця, часу і обставин фотографування. Увага акцентується на аналізі достовірності документів, правдивості інформації, наведеної в публікаціях журналістів і свідченнях ветеранів. Автор відходить від суто героїзованої версії історії про «Комбата», яка домінує в українських і російських публікаціях останніх десятиліть. На підставі ретельного вивчення історичних джерел розвінчується міф про «Комбата», як політрука Олексія Єрьоменка.

Адресується усім, хто цікавиться історією.

«Є дві правди. Одна дійсна, реальна правда. Друга – вигадана, неіснуюча, така, якою хотіли б її бачити. Вона вважатиметься за дійсну, а дійсна – за ворожий наклеп».

Олександр Довженко.

Передмова

Наведені в епіграфі слова з «Щоденника» Олександра Довженка, написані ним 18 листопада 1942 р., у самий розпал Другої світової війни, якнайкраще ілюструють нашу розповідь.

Мова у ній йтиме про подію, зафіксовану у загальновідомій світлині радянського фотокореспондента Макса Альперта під назвою «Комбат». Вона була розтиражована мільйонами примірників в різноманітних вітчизняних і зарубіжних виданнях. На фотографії зображений командир з пістолетом у руці, піднятою над головою, який в момент високого духовного пориву піднімає бійців в атаку.

Світлина Макса Альперта «Комбат»

Світлина «Комбат» – талановитий твір фотомайстра. Поряд з монументом Батьківщини-матері у Волгограді і пам'ятником радянського солдата у Трептов-парку в Берліні, вона стала одним з символів участі СРСР у Другій світовій війні, яка у радянській інтерпретації називається Великою Вітчизняною війною.

«Комбат» неодноразово був увіковічений у камені і бронзі. Рішенням Запорізької обласної ради народних депутатів на Алеї Слави в Запоріжжі за мотивами однойменної світлини, як пам'ятник історії місцевого значення, була споруджена гранітна скульптурна композиція (горельєф) «Комбат» (скульптор І. Носенко). Її урочисто відкрили 9 травня 1975 р.

Алея Слави – добре відоме всім жителям, зразково упорядковане місце. Тут ростуть дубки, посаджені Героями Радянського Союзу, а з ранньої весни до пізньої осені – квітнуть квіти.

Горельєф «Комбат».

На початку 1980-х років перед горельєфом з'явилася гранітна плита-обеліск, на якій вибиті слова: «На монументе «Комбат» увековечен героический подвиг нашего земляка. Политрук Еременко Алексей Гордеевич. Погиб 12 июля 1942 г.»

На малій батьківщині Олексія Єрьоменка в селі Терсянці Вільнянського району, рішенням сільської ради йому також був встановлений пам'ятник-обеліск. У Токмаку на честь Єрьоменка було встановлено гранітний монумент «Комісар». У шкільних музеях Запоріжжя, у Вільнянському районному музеї є експозиції, присвячені йому.

Луганська область – друга в Україні, де добре знають Олексія Єрьоменка. Через п'ять років після появи в Запоріжжі горельєфа «Комбат», 7 травня 1980 р. біля траси Луганськ – Бахмут перед поворотом на Слов'яносербськ, на 25 – метровому кургані поставили Меморіал «Пам'ятник подвигу політработників» (скульптор І. Шевченко). Він був споруджений за Постановою Ради Міністрів Української РСР. Вважають, що у скульптурі воїна проглядаються риси, знайомі зі світлини Макса Альперта.

Біля підніжжя Меморіалу стоїть гранітна стела, на якій викарбувані слова: «В честь героического подвига политработников Советской Армии в Великой Отечественной войне 1941-1945 гг. Подвиг Алексея Еременка».

Крім цих меморіальних споруд в Луганській області є вулиці, площі і школи імені Олексія Єрьоменка. 12 липня 2012 р. в селі Хорошому Слов'яносербського району відбулися масові заходи за участі місцевого керівництва, присвячені 70-річчю подвигу «Комбата». В 2010–2013 роках відзначення цієї події проводилися і в Запоріжжі. Центром заходів стала Алея слави. Лунали заклики зробити відзначення традиційним, щорічним¹. Це місце було включене в екскурсійні маршрути, сюди приводили школярів місцевих та іногородніх шкіл. Всім розповідали про «Комбата»-політрука Олексія Єрьоменко – земляка, який 12 липня 1942 р. здійснив героїчний подвиг біля села Хороше Слов'яносербського району Ворошиловградської області.

* * *

На тему світлини Альперта «Комбат» писали понад півстоліття. За цей час відклався досить великий масив різнопланових публікацій. Головним чином, це статті журналістів і спомини людей, які називали себе учасниками чи свідками подій. У цих публікаціях читач знайде різноманітні (а подекуди й протилежні за змістом) версії тієї миті, яку зафіксував об'єктив видатного фотографа в образі «Комбата».

Переважна більшість авторів стверджує, що на світліні зображено молодшого політрука Олексія Гордійовича Єременка, який служив у 220-му стрілецькому полку 4-ої стрілецької дивізії 12-ої армії, яка діяла в 1942 р. на Південному фронті. В критичний момент бою, він підняв своїх бійців в контратаку і загинув від ворожої кулі. Називають і місце і час бою: поле біля села Хороше Слов'яносербського району Ворошиловградської області, опівдні 12 липня 1941 р.² Саме там стоїть пам'ятник політичним керівникам

¹ Див.: Еременко І. Шаг в бессмертие. – Запорожье, 2016. – С. 160–162.

² Див., напр.: Авраменко Ол. Кров батьків // Прометееві діти. Сучасна запорізька хроніка – К., 1970; Авраменко Ол. Син комбата // Україна. – 1970. – № 36; Ночовный Н. Комбат // Комсомольское Знамя. – 1974. – 5 апреля; Верезубчак В. Легендарний політкерівник // Запорізька Правда. – 1979. – 9 травня; Ляшенко В. Здравствуй, комбат! // Колхоз моя судьба. – Москва, 1979; Степичев М. Слово о парторге // Правда. – 1985. – 2 марта; Ночовный Н. Кто ты, Комбат // Нет безымянных героев. – Донецк, 1981; Ягольник О. Комісарове поле // Радянська Україна. – 1984. – 21 жовтня; Бабынин Е. Колосья у памятника // И первым поднялся в атаку. – К., 1989; Дубровин И.А. «Легендарний комбат» (материалы, документы, фотографии). – Запоріжжя, 2005; Шилин Дм. Сын «Комбата» // Индустриальное Запорожье. – 2007. – 3 мая; Еременко І. Жизнь – подвиг. К 100-летию Алексея Гордеевича Еременко. – Запорожье, 2007; Полюшко В. Комбат Еременко из села Терсянка // 2000 (Еженедельник). – 2007. – 11-17 мая; Время выбрало нас. Запорожцы на фронтах Великой Отечественной войны. – Запорожье, 2005; Клименко Н. Судьба «Комбата» // <http://h.ua/storu/359724/>; Еременко Иван. Шаг в бессмертие. – Запорожье, 2016.

Радянської Армії зі стелою, де написано про подвиг Олексія Єрбоменка.

В 2005 р. з'явилася інформація, що героєм світлини Альперта була інша людина - житель Кіровської області РФ старший лейтенант Павло Петров. За його власним свідченням, під час атаки на висоту 92-05 в Сталінограді 26 жовтня 1942 р. він повів за собою батальйон, але не загинув, а був поранений, видужав, а після війни працював в Кіровській області РФ у сільській школі вчителем історії. У 1969 р., у зв'язку з погіршенням стану здоров'я, переїхав до Маріуполя, де і помер у віці 92 роки в 2005 р. Цю версію озвучив ветеран війни з Маріуполя Олександр Кульченко, потім її підтримали деякі журналісти і навіть дослідники-красназавці³. Однак, ніяких конкретних доказів вони не надали, тому широкої підтримки ця версія не одержала.

Але є група авторів, які вважають, що світлина Макса Альперта «Комбат» має постановочний характер і виконана в тилу, поза лінією фронту, чи навіть у довоєнні роки на воєнних маневрах десь на Півдні Радянського Союзу, можливо, в Середній Азії⁴. Вони обстоюють свою точку зору, попри те, що перебувають у непримиренному конфлікті з офіційною позицією, втіленою не лише в численних публікаціях, але й у бронзі і граніті, назвах вулиць і музейних експозиціях. Йде дискусія, яка давно вийшла за рамки пошуків істини і набула яскравого політичного забарвлення з елементами громадянського протистояння, особливо, в останні роки. Доходило до погроз «розібратися» з прибічниками постановочної версії «Комбата» у судовому порядку.

На цю дискусію можна б і не звертати уваги, якби вона не приводила до серйозних соціально-політичних наслідків. Адже визнання постановочного характеру світлини «Комбат» ставить під сумнів усю державну і громадську активність, пов'язану з увічненням подвигу «Комбата» – політрука Олексія Єрбоменка. Ця практика формувалася майже півстоліття і у різних її формах були задіяні державні структури і громадські об'єднання, тисячі людей в Україні та за її кордонами. Нашим завданням є повернути цю дискусію в рамки науки, розглянути історію з появою світлини «Комбат» та інтерпретацією подій, пов'язаних з нею, через призму наукового аналізу.

Нагадаємо, що наука починається там, де висновки ґрунтуються на достовірних фактах, наявність і зміст яких можна перевірити. Для цього в тексті існує науковий апарат і система посилань на наукові джерела. Найцінніші джерела цитують, чи навіть наводять їх копії, скани. Що ж стосується питання достовірності наведеної в джерелах інформації, то для її визначення вироблені спеціальні технології, які називаються науковою критикою джерел. Так працюють історики. Тільки у такий спосіб можна відділити «зерна від половини», правду від політичних нашарувань і відвертої фальсифікації.

До останнього часу на тему «Комбату» найчастіше писали не історики, а журналісти. В контексті цього висловимо наше бачення специфіки їх роботи. Журналісти рідко вказують у своїх статтях на джерела інформації, а якщо і роблять це, то головним чином у загальному плані, сподіваючись, що їм повірять на слово. Так склалося, і у цьому є своя логіка. Газетярі пишуть для масового читача, якого не прийнято переобтяжувати зайвою інформацією, що не має прямого відношення до теми розповіді. Але принципи професійної етики передбачають, що кожен наведений ними факт ґрунтується на документах і свідченнях, правдивість яких не викликає сумнівів. Цей принцип нерідко порушується, тому наведена в публікаціях журналістів інформація потребує перевірки.

В контексті зазначеного пропонуємо почати розмову про фотографію під назвою «Комбат» з очевидного, з чим усі згодні: ця фотографія існує реально і її автор відомий – радянський фотокореспондент Макс Альперт. Це – єдине, що можна приймати як доконаний факт. Решта питань: постановочна вона, чи знята в умовах реального бою; зображений на ній Олексій Єрбоменко чи хтось інший; знімок зроблений 12 липня 1942 р. біля села Хороше Луганської області чи в інший час та в іншому місці – є предметом дискусії. Свою точку зору слід доводити на підставі достовірних даних. Це – як судовий процес, у ході якого сторони відстоюють свою версію події, а суддя (в нашому випадку – читачі) вирішують, на чиєму боці істина.

Читач, який захоче розібратися в історії зі світлиною «Комбат» і почне читати про неї статті і книги,

³ Легендарный «Комбат» оказался кировчанином [Електронний ресурс] // Первоисточник – Режим доступу до ресурсу: <http://1istochnik.ru/news/14318>; «Я поднялся, держа пистолет в руке, и командовал: «За мной! «Видимо, в этот момент корреспондент меня и сфотографировал» // «Факты и комментарии». – 2005. – 6 апреля; – Режим доступу до ресурсу: <http://fakty.ua/56220-quot-ya-podnyalsya-derzha-pistolet-v-ruke-i-skomandoval-quot-za-mnoj-quot-vidimo-v-etot-moment-korrespondent-menya-i-sfotografiroval-quot>; Великая Отечественная война: детали. Комбат // Центр экономического развития и сертификации (ЦЭРС)

//<http://profiok.com/about/news/detail.php?ID=3176>; Комбат (фотография). Попытка установить личность // <https://ru.wikipedia.org/wiki/>.

⁴ Див.: Лінніков В., Попов О. Легенда про комбата // Запорізький рахунок великій війні. 1939–1954. / Ф.Г. Турченко, В.М. Мороко, О.Ф. Штейнле та ін. – Запоріжжя, 2013. – С. 119-135; Попов О. «Комбат-політрук» . як міфологія рашизму // <http://www.docme.ru/doc/1359105/-kombat-politruk---yak-mifologiya-rashizmu>; Попов О. Обережно! Віпус «Комбат»! або політрукотворчість // <https://docs.google.com/file/d/0B88eldUh9n2kQW9hb2ZDNkNhZ3M/edit?pli=1>; Бланк А. О документальности // Газета «Дуэль». – 2006. – 16 мая // <http://www.duel/>; Веремеев Ю. Фальшивая слава (История одной фотографии) // <http://army.armor.kiev.ua/hist/kombat.shtml>; Щеколдин В. Еще о документальности // <http://www.photographer.ru/columnists/5145.htm>.

вивчати газетні вирізки та інші матеріали, зустрінеться з безліччю різноманітних свідчень і фактів, розібратися в яких буде нелегко. Але це стандартна ситуація, знайома кожному досліднику, що береться за пошук істини. Враховуючи це, вчені розробили наукову ієрархію джерел історичної інформації у залежності від їх надійності. *На перше місце* вони ставлять ті з них, які фіксують подію по свіжих її слідах людьми, зацікавленими в повній об'єктивності. Коли ж дослідник оперує лише споминами учасників подій, які відбувалися десятки років тому, існує реальна загроза опинитися в полоні вікових особливостей їх пам'яті, політичних, групових чи особистих симпатій і уподобань, говорячи мовою науки – *суб'єктивного фактору*. Кожен, хто прагне встановити, як насправді відбувалися події, повинен уникати цього «полону». А *оскільки* мова йде про конкретний епізод на Південному фронті 12 липня 1942 р. – *бій, атака і смерть* молодшого політрука Олексія Єрьоменка, то бажано передусім вивчити документи тогочасних військових структур, завданням яких було вести точну, об'єктивну фіксацію подій.

Зазначимо, що основний масив документів, які *характеризують воєнні дії*, концентруються в Центральному архіві Міністерства оборони (ЦАМО) в м. Подольську під Москвою. Збереглися також газети, журнали, плакати і листівки *того періоду*. Довіру викликають і опубліковані після війни на підставі цих архівних матеріалів збірники документів. В останні десятиліття багато документів часів Другої світової війни викладено на сайтах різних громадських організацій і об'єднань. Зважаючи на непересічний характер світлини «Комбат», її значний мобілізаційний потенціал і суспільний резонанс, можна припустити, що інформація про неї збереглася і в архівних фондах, і на шпальтах *тодішніх газет*. Ще раз наголошуємо очевидне: вивчаючи історію із світлиною «Комбат», бажано передовсім одержати інформацію з архівних фондів і газет того часу.

Але лише цими матеріалами джерельна база подібного дослідження не може обмежитися. Часто для повноцінної реконструкції подій не вистачає інформації, яка міститься в цих документах. Тоді доводиться залучати інші джерела, зокрема, свідчення безпосередніх учасників події чи її свідків (якщо вони залишилися). При цьому, достовірність наведеної ними інформації слід ретельно перевіряти, пам'ятати про згубний вплив для збереження інформації суб'єктивного фактора, який необхідно зменшити до мінімуму. Це навіть складніше, ніж на судовому процесі, де достовірність фактів, наведених у виступах свідків, перевіряється: у тому числі запитаннями до них і присягою говорити правду. А за порушення присяги передбачена кримінальна відповідальність.

Хто ж ці учасники і свідки подій, яких необхідно залучати для реконструкції історії з появою світлини «Комбат» і свідчення яких необхідно перевіряти?

Передовсім це її автор - фотокореспондент Макс Альперт. Гіпотетично можна стверджувати, що така його творча удача, як світлина «Комбат», назавжди залишилася в пам'яті майстра і детально описана ним. Необхідно знайти і проаналізувати усі його спомини про це. Немає також сумніву, що обставини появи цієї видатної світлини залишилися в пам'яті не лише самого Альперта, але і його колег – фронтових фотокореспондентів. «Комбат» цього заслуговував. Колеги також могли дати певну інформацію про його появу.

Існує також інформація з «других рук» – свідчення осіб, які у різні часи і за різних обставинах спілкувалися із Альпертом з приводу появи його світлини «Комбат». Це журналісти і ті, хто вважає себе рідними чи близькими «Комбата».

Нарешті, можна сподіватися, що ця подія залишилася у пам'яті живих однополчан «Комбата» – солдатів і офіцерів тієї військової частини, в якій служив Олексій Єрьоменко.

Ідеальна схема наукового пошуку полягає у залученні до аналізу усіх цих джерел, визначення достовірності кожного, ретельного вивчення їх інформаційних можливостей, співставлення наявної в них інформації і на цій основі реконструкції конкретних обставин, у контексті яких з'явилася світлина «Комбат».

При цьому, оскільки мова йде про дві конфліктні точки зору на одну подію, будемо пам'ятати ще одне правило дослідницької роботи: негативний результат пошуку на користь однієї з альтернативних точок зору, може бути позитивним аргументом на користь іншої.

Як «Комбат» став політруком

Перш ніж приступити до історії з появою світлини «Комбат» та інтерпретації подій навколо неї, декілька слів про Макса Альперта. Відомо, що під час війни він працював кореспондентом Фотохроніки ТАРС і Радінформбюро, був одним з найдосвідченіших фотокореспондентів Радянського Союзу. На його світлинах відображена вся офіційна радянська історія 1920-60-х років. М. Альперт мав доступ до найвищих державних діячів і залишив для історії фотообрази Й. Сталіна, К. Ворошилова, М. Калініна та інших діячів комуністичного режиму. У 1962 р. він опублікував свою автобіографічну книгу «Беспокойная профессия». Фотографу, який народився 1899 р., виповнилося 63 роки і цю книгу можна розглядати як своєрідне підбиття підсумків творчого шляху майстра.

Звичайно, М. Альперт писав і про свою роботу в роки війни, зокрема про знімки, зроблені в фронтовій обстановці. Він зізнавався, що з особливим задоволенням фіксував атакуючі дії радянських військ, *«когда, воодушевленные приказом командира, наши воины, в касках, со скатками через плечо, с*

винтовками наперевес, бесстрашно бросились на выполнение боевого задания»⁵. Світлина «Комбат» – саме з цієї категорії фотографій: на ній зображено початок атаки, яка закінчилася виконанням бойового завдання – взяттям важливої висоти, але командир, який підняв бійців, загинув від ворожої кулі. І здавалося б, що у своїй книзі знаменитий фотокореспондент розповість передовсім про цей героїко-драматичний епізод, що зафіксував об'єктив його фотоапарата. Але, ні! «Из серии снимков на эту тему, – пише М. Альперт, – мне кажется наиболее удачным «В атаку!». Лаконичный по композиции, он запечатлел стремительность, слитность движения идущих в бой советских солдат»⁶.

У книзі опубліковано шість кращих світлин воєнного часу, а першою стоїть «В атаку!».

«Публикуемый снимок, – пише Альперт, – один из первых, сделанных во фронтовой обстановке»⁷. Запам'ятаємо ці слова.

Що ж стосується фотографії «Комбат», то у книзі автор помістив її четвертою. Альперт згадує про неї, коли мова заходить про світлини, які відображають «героїку и трагизм войны в ярких, запоминающихся художественных образах», тобто йдеться про фотографії як твори мистецтва. Зокрема, М. Альперт пише про свою участь у виставці «Великая Отечественная война в художественной фотографии», яка проводилася у 1948 р. у Москві і була присвячена 30-й річниці Радянської армії. На виставці було представлено 360 знімків, які належали 88 майстрам. Світлина М. Альперта «Комбат» отримала першу премію. Вона була визнана

кращою. Наведемо фрагмент його книги про те, як ця фотографія з'явилася:

«Среди других моих работ на этой выставке демонстрировался снимок «Комбат».

Эта фотография мне представляется счастливейшей творческой удачей, предвидеть которую я, конечно, не мог, но для появления которой была всё же предпосылка: авторский замысел.

Дело было так. В штабе полка мне указали батальон, впервые присланный на передовые позиции. Ему предстояло на следующий день выбить немцев с захваченной ими накануне высоты. Я отправился к окопам, в которых расположился батальон. Разыскал командира батальона, назвал ему себя. Он оказался простым, общительным человеком, служившим до войны в конторе какого-то завода. Солдаты разговаривали вполголоса, сосредоточенно готовились к предстоящему выступлению, чистили оружие, снаряжение, писали письма родным...

Я получил согласие комбата неотлучно находиться в эти решающие минуты возле него.

Как только был отдан приказ о выступлении, солдаты в полном боевом снаряжении вышли из окопа и залегли. Комбат вышел из блиндажа следом за ними. Повернувшись по направлению к бойцам, высоко подняв над головой револьвер, он в патриотическом порыве звал бойцов в наступление...

В те считанные секунды, когда комбат приказывал бойцам действовать, я наблюдал за ним через видоискатель «Лейки», оставаясь в блиндаже, у его входа. С той «нижней точки съёмки» и сфотографировал комбата в момент его большого душевного напряжения. Так родилась эта фотография. Она стала олицетворением, образным воплощением беззаветного мужества советского воина, готового с оружием в руках защищать родную землю»⁸.

З розповіді фотокореспондента робимо важливі висновки. Появі картини передував певний творчий задум. Не виключено, що з цим задумом фотограф приїхав на місце фотографування з Москви. Фотографування відбувалося напередодні атаки, яка повинна була відбутися «на следующий день». Про конкретну дату і місце на радянсько-німецькому фронті, де і коли була зроблена фотографія, не говорилося. Як свідчить Макс Альперт, деякий час до фотографування він знаходився у підрозділі, бачив, що робили солдати і познайомився з героєм своєї майбутньої світлини. Виявляється, він дізнався про таку деталь біографії комбата, що той до війни працював в конторі на якомусь заводі. В його книзі немає ніяких натяків на те, що під час фотозйомки загинув командир, якого названо «Комбатом», чи постраждав хтось інший.

Таким чином, якщо порівняти інформацію М. Альперта з тією версією події, що втілена в граніті горельєфа на Алеї Слави в Запоріжжі та в бронзі пам'ятника під Слов'яносербськом, виникає багато запитань. Але ці питання зникають, коли прийняти версію, що лежить на поверхні: все відбулося у режимі постановочного фотографування, тобто не під час реальної атаки з метою відбити зайняту ворогом висоту, а в умовах імітації атаки.

Ця версія не придумана нами. Вона існує давно і має багато прихильників, які спираються без на дуже

⁵ Альперт М. Беспокойная профессия. – М., 1962. – С.62–63.

⁶ Альперт М. Беспокойная профессия. – С. 63.

⁷ Альперт М. Беспокойная профессия. – С. 63.

⁸ Альперт М. Беспокойная профессия. – С. 65–66.

серйозні аргументи. Головні ці аргументи будуть наведені і проаналізовані.

Але спочатку порівняємо світлину «В атаку!», яку Альперт вважає *«наиболее удачной»* з серії фотографій, присвячених атакуючим діям радянських військ, зі світлиною «Комбат», яка, за оцінкою майстра, *«стала олицетворением, образным воплощением беззаветного мужества советского воина»*. Звернемо увагу на спільне і відмінне між цими фотографіями.

Не має сумніву, що обидві світлини – це твори мистецтва. Але між ними є й велика відмінність: «В атаку!» – це жива реальність, унікальна мить дійсності, схоплена талановитим майстром, а «Комбат» – авторський задум, сценарій, постановка і, нарешті, вдалий знімок. Порівняння світлин «В атаку!» і «Комбат» – це як порівняння реального прояву мужності з образним його втіленням у творі мистецтва. Глядач може не помітити цієї відмінності (і в цьому сила мистецтва!), а фотограф, якому відомі всі тонкощі ремесла і обставини появи кожної з цих світлин, це розуміє і відчуває. Адже живе життя буває багатшим, емоційнішим і глибшим, ніж сконструйована художником його образна модель. Тому й зрозуміло також, чому світлина «В атаку!» була особливо дорогою фотографу. Це був один з перших і професійно досконалих документальних знімків, які М. Альперт зробив особисто в ситуації реального бою – *«во фронтовой обстановке»*, як він пише.

З іншого боку, не випадково на фотовиставці в 1948 р. саме «Комбат» зайняв перше місце. Адже на виставці, яка, нагадуємо, називалася «Великая Отечественная война в художественной фотографии», акцент робився на художню фотографію, а не на фотодокументалістику, репортажні знімки. Коли стати на суто формальну точку зору, то «Комбат», звичайно, вигравав. Якщо ця світлина справді була знята в обстановці постановочного фото, то і постать «Комбата» сприймалася як символ; «образне», художнє втілення мужності.

За свідченням колеги Макса Альперта, фотокореспондента журналу «Советское фото» Едуарда Бетліна, версія про постановочний характер фотографії «Комбат» була поширена в середовищі фронтових кореспондентів. В своїх споминах «Второй фронт Иосифа Сталина» він описує розмову, під час якої Яков Халіп, відомий майстер радянської фотографії (1941–1945 рр. працював фотокором газети «Красная Звезда» і Радіоінформбюро), в компанії колег (бесіда відбувалася після закінчення війни) сказав:

«...И, раз уж к слову пришлось, замечу, что знаменитая фотография Макса Альперта, которую стали называть «Комбат» и которая стала в полном смысле слова символом сражающейся Красной армии, ну, та, где командир с пистолетом в руке поднимает в атаку бойцов, фотография эта снята в глубоком тылу, на территории Среднеазиатского военного округа - то ли в Ташкенте, то ли в Алма-Ате, я уж теперь не помню. Да об этом никто и не знал тогда, все думали: вот какой отчаянный репортер – в самую гущу боя влез....»

При этом разговоре не присутствовал Макс Владимирович Альперт тот самый, который знаменитого «Комбата» снял, и когда я потом рассказал ему о нашем разговоре и о том, что я, как и многие мои сверстники, многого, слишком многого не знаю о Большой войне, он подтвердил: да, снимок этот сделан в глубоком тылу, и не его, Альперта, вина, что бильдредакторы центральных газет – то ли сами, по своей инициативе, то ли по указанию свыше – никогда о месте и времени съёмки не упоминали»⁹.

Таким чином, для військових фотокореспондентів – колег Альперта, – не було таємницею, що «Комбат» – постановочне фото (імітація атаки), виконане в тилу.

В історії Другої світової було багато цікавих постановочних фотографій з різних театрів воєнних дій. Робилися вони не лише в СРСР, а й у США, Великобританії та інших країнах, які воювали з нацистами та їх союзниками. Створювалися постановочні фото і в Німеччині. Тобто, фіксувалися події, яких в дійсності не було. Це фантоми, авторські конструкції, або, як у М. Альперта, *«творчі задуми»*. Серед них були і вдалі, і невдалі. Інколи вони перетворювалися в твори мистецтва. У випадку з «Комбатом» Макса Альперта – це високе мистецтво.

Але те, що було добре відомим про світлину «Комбат» вузькому колу спеціалістів – військовим фотокореспондентам, виявилось цілковитою таємницею для широкого загалу. У 1948 р., коли в Москві проходила виставка, про високу оцінку цієї світлини написала навіть газета «Красная Звезда». Вона лише скупо констатувала сам факт відкриття виставки¹⁰. А малотиражна книга «Беспокойная профессия», надрукована майстром в серії «Библиотека фотолобителя» в 1962 р., була написана так, що не внесла ясності в це питання. Читаючи її, обізнані колеги все розуміли, а далекі від теми читачі продовжували залишатися в полоні ілюзій. Тож особливого інтересу у суспільстві світлина «Комбат» не викликала.

Ситуація радикально змінилася в березні 1965 р., коли цей твір Макса Альперта був надрукований в центральному органі ЦК КПРС газеті «Правда», тираж якої становив декілька мільйонів примірників. Всі знали, що у «Правді» без серйозних причин нічого не друкувалося. Якими ж були ці причини? Вони обумовлені істотною корекцією керівництвом КПРС політичного курсу Радянського Союзу? Чим віна була викликана?

Нагадаємо, що 1961 р. на XXII з'їзді правляча в СРСР комуністична партія оголосила, що «нинішнє покоління радянських людей буде жити при комунізмі». Була загальна ейфорія, але вона швидко

⁹ Див.: http://royallib.com/read/eduard_beltov/vtoroy_front_iosifa_stalina.html#0.

¹⁰ Виставка «30 лет Советской Армии» // Красная Звезда. – 1948. – 10 феврала.

розвіялася. Замість зростання життєвого рівня в 1962–1963 рр. в СРСР почалися голодні бунти і довелося закуповувати за кордоном хліб. Перспектива комуністичного майбутнього стала примарною і перетворилася на тему популярних анекдотів. В цих умовах в 1964 р. Микиту Хрушова на верхівці радянського партійно-державного Олімпу замінив Леонід Брежнев. Відійшовши від «ліберального курсу» свого попередника, Брежнев обрав неосталінізм. В перспективу комунізму в 1980 р. мало хто вірив і необхідно було шукати нову консолідуючу ідею, яка б об'єднала під керівництвом КПРС різні соціальні і національні групи СРСР. В якості такої ідеї було обрано перемогу Радянського Союзу у Другій світовій війні. Тим, хто народився 1945 р., було вже майже двадцять. Про війну в її героїзованому варіанті, препарованому стандартним набором радянських ідеологем, вони знали з підручників, художньої літератури, кінофільмів, засобів масової інформації, лекцій партійних пропагандистів. Знали і сприймали, бо альтернативної інформації одержували мало і була вона безсистемною. Батьки, які все ще пам'ятали воєнне лихоліття, у більшості своїй говорили про нього мало й неохоче. Саме при Брежневі у 1965 р. було поновлено День Перемоги у Вітчизняній війні як свято і вихідний.

Знову на перший план висувалися тези про основні причини перемоги радянського народу над нацизмом, які повинен був засвоїти кожен радянський громадянин. Серед них, як незаперечна істина, була теза про керівну роль комуністичної партії (а значить, на фронті – політруків), про єдність партії і народу, полум'яний радянський патріотизм, масовий героїзм, дружбу народів СРСР і провідну роль «старшого брата» – російського народу. Знову заговорили про особливу роль у війні Й. Сталіна. Про гірку правду війни не згадувалося. Вона не вписувалася в заполітизовану і героїзовану версію, яка закарбовувалась у масову свідомість усіма можливими засобами ідеологічного й адміністративного нав'ювання.

В цій ситуації, згідно з відомою радянською традицією – «Нічого в Радянському Союзі немає більш непередбачуваного, ніж минуле», історію почали підлаштовувати відповідно до нової лінії партії. Про необхідність дотримуватися об'єктивності у висвітленні минулого ніхто всерйоз не говорив.

Цікавий епізод. В 1967 р. відбулася бесіда генерала Олексія Єпішева – в 1962–1985 рр. начальника Головного політичного управління Радянської армії і Військово-Морського Флоту СРСР - з редактором «Военно-исторического журнала» генералом М. Павленком і доктором історичних наук В. Кулішем – відомим спеціалістом з історії Другої світової війни і участі в ній СРСР. Вчені торкнулися питання про правду в історичній науці, необхідність об'єктивного висвітлення участі Радянського Союзу в Другій світовій війні, зокрема, відновлення, «без изъятия» справжнього ходу війни, довоєнного і післявоєнного становища в країні. У відповідь О. Єпішев цинічно виклав своє кредо: «Кому нужна ваша правда, если она мешает нам жить?»¹¹. Перефразовуючи слова Олександра Довженка з епіграфа, «дійсна, реальна правда» – відкидалася, а її заміняла «друга – вигадана, неіснуюча, така, якою хотіли б її бачити».

В нагоді стала кінофотодокументалістика. Фотографія «Комбат» була надрукована у «Правді» до 20-ої річниці перемоги над Німеччиною¹². У газеті йшлося про вихід з друку ювілейного фотоальбому «Великий подвиг». Ілюстрацією слугувала саме фотографія М. Альперта, хоча прізвища автора під нею не було. У вказаному альбомі всі ілюстрації були безіменними, інформація про авторів подавалася узагальнено¹³. Не було вказано і хто зображений на світлині. З іншого боку, ніде не говорилося, що світлина має постановочний характер і що її необхідно сприймали не як фіксацію реальної події, а як витвір мистецтва. В цій ситуації знайшлися десятки людей, які «впізнали» в комбаті свого родича, однополчанина, а то й себе самого воєнної пори. Адже ніде не говорилося, що комбат загинув. З усіх республік Радянського Союзу посипалися запити в редакції центральних газет і журналів, у видавництва, Міністерство оборони СРСР і до самого Макса Альперта. Це звична для Радянського Союзу соціально-психологічна ситуація: згадаймо хоча б історію з фотографією 1920 р. і відомими полотнами на тему «Ленин на субботнике», написаними різними радянськими художниками в 1950-70-х роках. Коли ці полотна почали виставлятися, виявилось, що нести колоду Леніну допомагало безліч людей літнього віку – «соратников Ільича». Ситуація набувала анекдотичного характеру.

...Сталось так, що Запоріжжя опинилося у центрі кампанії пошуків прототипу «Комбата». Саме тут виникла версія, згідно з якою на світлині зображено Олексія Гордійовича Єрьоменка, жителя села Терсянки Вільнянського району Запорізької області. Він, голова місцевого колгоспу, в армії з 1941 р., був політрукотом роти і не повернувся з фронту. Започаткував цю версію син фронтовика Іван Олексійович Єрьоменко.

В Україні першим про Олексія Гордійовича, як про «Комбата», почав писати журналіст Олександр Авраменко. В 1970 р. він опублікував у київських виданнях дві статті «Кров батьків» і «Син комбата», які зробили ім'я Олексія Єрьоменка відомим на всю Україну¹⁴. В основу статей були покладені інтерв'ю Івана Єрьоменка, його листування з М. Альпертом, матеріали власного журналістського розслідування

¹¹ История войны еще не написана. (Интервью спецкорреспондента журнала «Огонек» Э. Иодковского с редактором «Военно-исторического журнала» Н. Г. Павленко) // Огонек. – 1989. – № 25. – С. 5.

¹² Языком документальной фотографии // Правда. – 1965. – 15 марта.

¹³ Великий подвиг. Фотоальбом. – Москва, 1965.

¹⁴ Див.: Авраменко Ол. Кров батьків // Прометееві діти. Сучасна запорізька хроніка. – С.42–51; Авраменко Ол. Син комбата // Україна. – 1970. – № 36. – С.14–16.

Авраменка, зокрема інформація про його телефонну розмову з М. Альпертом. І хоча Авраменко сприйняв версію Івана Єрьоменка, – він - чи не єдиний український журналіст, що спілкувався з фотомайстром, зробив спробу перевірити факти, узгодити суперечності та наблизитися до істини. Тому початок запорізької версії історії з «Комбатом» викладаємо в його редакції.

Ось як Олексій Єрьоменко пізнав на світліні «Комбат» свого батька: «У 1965 році, в дні святкування Перемоги, Іван Олексійович розгорнув «Правду» і вперше побачив фото, під яким стояв підпис «Комбат». Батько... У нього не було жодного сумніву. Батько»¹⁵. «Узнал. Аж серце кольнуло», – повторяв він багато разів пізніше. Нагадаємо, що пройшло 25 років: останній раз Іван бачив батька влітку 1941 р. Йому тоді було дванадцять років. Дружина Олексія Єрьоменка – Євдокія Лук'янівна – твердила, що на знімку її чоловік. Погодилися з цим ще живі рідні і односельчани – терсянці, які ще пам'ятали довоєнного голову колгоспу.

Схоже, Іван Олексійович щиро повірив, що на світліні «Комбат» справді його батько. Він розгорнув бурхливу діяльність по суспільному визнанню цієї версії. При цьому, проявив неабиякий організаторський хист, наполегливість і навіть настирливість.

Запорізьке компарткерівництво, яке тоді очолював Михайло Всеволожський, підтримало ініціативу Івана Олексійовича. Мати в регіоні героя із загальносоюзною славою було престижно. До того ж кандидат на «Комбата» мав зразкову для радянської людини біографію: трудовий шлях почав робітником, очолював комсомольську організацію, брав активну участь в колективізації, до війни працював головою колгоспу в селі Терсянка Червоноармійського (тепер Вільнянського) району Запорізької області, був комуністом, парторгом. Перед нами – типовий радянський активіст, на плечах якого тримався в українських селах більшовицький режим.

Яким був той режим? Тепер добре відомо. Серед іншого, він проводив насильницьку колективізацію і організовував Голодомор. Тому людина з такою біографією не могла уникнути участі у «розкуркулюванні» своїх земляків та репресіях проти них в період колективізації. Олексій Єрьоменко зобов'язаний був брати активну участь і в заходах з конфіскації хліба та інших продовольчих припасів, що привело до Голодомору 1932–1933 рр., який не оминув і Терсянку. Ось свідчення Примушко Параски Кіндратівни, жительки цього села, 1921 р. народження, опубліковані в Національній книзі пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 року в Україні. Напевне, Олексій Єрьоменко знав її особисто. Параска Олексіївна згадувала, як в 1932 р. в селі «хазяйнували» молодики в чорних шкіряних куртках із кобурами на поясах, як відбирали все зерно і, як не благала їх мати, забрали у них навіть останню квасолю в горщику¹⁶. 26-річний комсомольський активіст Олексій Єрьоменко не міг не бути серед цих молодиків. Адже тих комуністів і комсомольців, що відмовлялися виконувати роль катів свого народу – безжально репресували. Жертвами цих репресій стали десятки і десятки тисяч сільських активістів. Як поводив себе в ті роки Олексій Єрьоменко? Наразі невідомо. Відомо лише, що він залишився живий-здоровий і став головою колгоспу.

Та у радянські часи про трагедію Голодомору і про злочинну роль у його організації місцевого партійно-радянського активу не згадували. Зате на всі лади розхвалювали тодішні порядки і розписували керівну роль комуністів у їх забезпеченні. На цьому тлі ліпився і образ радянського патріота Олексія Єрьоменка, що попри «броню» (чи була вона?) він пішов на фронт, став молодшим політруком, загинув як герой, піднявши бійців в атаку, яка була успішною – закінчилася захопленням важливої висоти.

Цю героїчно-пафосну картину доповнювала й офіційна біографія сина «Комбата» – Івана Єрьоменка: комуніст, служив з 1951 р. в армії, був комсоргом полку, звільнився після скорочення Збройних Сил СРСР у 1959 р. у званні капітана, працював інструктором райкому партії, заступником голови, а потім і головою Орджонікідзевського райвиконкому, заступником директора домобудівного комбінату. Син Івана Єрьоменка - Андрій Іванович – також пішов стежкою батька: в 1970-х рр. був курсантом Одеського вищого артилерійського училища, продовжив офіцерську династію Єрьоменків.

Таким чином, сім'я Єрьоменків була прикладом для радянських людей усіх поколінь, своєрідною моделлю ідеальної поведінки.

Так з політрука Олексія Єрьоменка почав «ліпитися» образ прототипу світліни Макса Альперта «Комбат». Івану Єрьоменку, за спиною якого стояв обком партії, сприяв сам фотомайстер, з яким син політрука почав переписку. Активно допомагали й місцеві журналісти. Зокрема О. Авраменко та його численні колеги, які популяризували ідею «Єрьоменка-«Комбата», охоче маніпулювали інформацією, замовчували одні факти, акцентували увагу на інших. Так, у своїх нарисах вони не згадували книгу Альперта «Беспокойная профессия», хоча, без сумніву, деякі з них її читали. Принаймні, у Запорізькій обласній бібліотеці вона лежить з 1962 року. Не згадували, бо викладена в книзі версія появи «Комбата» не вписувалася в нове, героїчне бачення його постаті.

¹⁵ Авраменко Ол. Кров батьків // Прометеєві діти. Сучасна Запорізька хроніка. – С. 48; Авраменко Ол. Син комбата. // Україна. – 1970. – № 36. – С.14–16.

¹⁶ Див.: Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932–1933 років в Україні. Запорізька область. – Запоріжжя, 2008. – С. 855.

Без сумніву, вони повинні були знати версію про постановочний характер світлини, але про неї також не писали ані слова. Брежнєвська епоха вимагала героїчної патетики і в цій ситуації художній образ театрального «Комбата» під впливом комуністичної пропаганди поступово «одухотворявся», перетворюючись в живу людину, в командира на передньому краї, який все своє зразково-показове життя йшов до героїчної миті подвигу.

Але спочатку необхідно було узгодити суперечності, які лежали на поверхні і могли викликати запитання у пересічних громадян, на яких була зорієнтована розповідь про Єрмоєнка – «Комбата».

Передусім: «... Чому комбат? Батько був молодшим політруком...». Ось відповідь на це питання в листі Макса Альперта, який Іван Єрмоєнко надав для публікації О. Авраменку (журналіст опублікував переписку в перекладі українською мовою):

«Шановна родина Єрмоєнків!

Політвидав переслав мені, як автору знімка «Комбат», Вашого листа.

Ось коротка історія цього знімка. З 1941 по 1945 рік я був військовим фотокореспондентом на різних фронтах. Цей знімок зроблено мною в 1942–1943 роках (достеменно не пам'ятаю, якщо дата важлива – можу уточнити) під Ворошиловградом. Військова частина прийшла з резерву. В цей час ми не писали назв військових частин. Але найнеприємніше з історії цього знімка є те, що я не пам'ятаю прізвища комбата, не записав його. Помилка моя в тому, що фотографовано політрука, який був старшим у частині, а я назвав його комбатом. (У той час, при зйомці, важко було уточнити). Багато хто із спеціалістів військової справи говорив мені, що політрук в будь-який час може замінити в бою офіцера-комбата.

Посилаю Вам оригінальний відбиток цього знімка, можливо, по ньому зможете точніше визначити схожість з Вашим батьком. Буду дуже радий, якщо Ви не помилилися. З повагою, Альперт Макс Володимирович».

Надісланий Альпертом знімок «Комбата» надав Івану Єрмоєнку ще більше впевненості, що це його батько. В листі М. Альперту були надіслані довоєнні фотографії батька, зроблені 25 і більше років тому. Через деякий час прийшла відповідь. У листі були такі рядки:

«Іване Олександровичу, я одержую багато листів (уже понад двадцять), де різні люди пізнають на знімку себе, або брата, або сина. Але мені здається, найбільш вірогідне, що це Ваш батько. Із всіх присланих фото, я зупиняюсь на версії, про Вашого батька. Цей знімок мені дуже й дуже дорогий, він кращий з усіх моїх військових знімків, він, як символ радянського солдата, ось уже двадцять три роки друкується в усіх радянських і зарубіжних виданнях».

Цей лист означав, що Макс Альперт і його найближче оточення серед багатьох кандидатів на героя – «Комбата» зупинилися саме на постаті Олексія Гордійовича Єрмоєнка. Була схожість фотографій і зразкова радянська біографія. Напевне, інші кандидати не мали такого щасливого поєднання. Залишалось відпрацювати легенду, яка б вписувалася в контекст подій і була хоча б зовні правдивою, позбавленою явних суперечностей.

Передовсім, необхідно було знайти неспростовні докази того, що 1) на світліні «Комбат» зображено саме політрука Олексія Єрмоєнка і що 2) він героїчно загинув 12 липня 1942 р. біля села Хороше під Слов'яносербськом. Формальної схожості і емоційних свідчень сина і дружини – явно недостатньо. Для остаточного висновку необхідно було шукати незалежні джерела інформації.

Коли мовчать архіви...

З'ясування питання правдивості версії про Олексія Єрмоєнка як про «Комбата», зображеного на світліні М. Альперта, почнемо з аналізу того, наскільки ця версія підтверджується джерелами воєнного часу – передовсім документами, що відклалися в архівних і газетних фондах.

Як вже зазначалося вище, згідно цієї версії знаменита атака з участю «Комбата», датується 12 липня 1942 р. і відбулася біля села Хороше Слов'яносербського району Ворошиловградської області. Нагадаємо, що через два тижні, 28 липня 1942 р. з'явився широковідомий Наказ Міністерства оборони № 227 «Ні кроку назад», підписаний Йосипом Сталіним. Нацистські дивізії рвалися до Сталінграду. Радянські війська з боями відступали. Світлина М. Альперта в тих драматичних умовах могла стати надзвичайно важливим мобілізуючим фактором. Її повинні були надрукувати в усіх газетах, а політруки обговорити у всіх підрозділах. Але, як це не дивно, ніяких архівних даних і газетних та інших матеріалів воєнного часу, у яких би був зафіксований віддзеркалений в світліні «Комбат» факт, ніхто з численних авторів не виявив і не навів у своїх публікаціях.

Взагалі, про архіви в публікаціях прихильників версії «Єрмоєнко – «Комбат» говорить часто. Наприклад, про якісь архівні документи пише у своїй статті «Комбат», 1942» запорізький журналіст Сергій Григор'єв. Він стверджує, що отримав їх нібито для роботи від голови Запорізької міської Ради ветеранів Великої Вітчизняної війни – Віктора Короленко. Проте, неможливо зрозуміти, про які саме документи йдеться і яке відношення вони мають до події, зображеній на світліні «Комбат»¹⁷. Згадка про архів носить у нього суто ритуальний характер і використовується для того, щоб надати своєму матеріалу більшої переконливості в очах необізнаних читачів: «Бачте, вони і на архівні документи посилаються».

¹⁷ Григор'єв С. «Комбат», 1942г. //Еженедельник «2000». – 2010. – 23 апреля.

Насправді, на сьогодні відомий лише один опублікований архівний документ, який стосується особистості Олексія Єрьоменка часів війни. Це наказ Головного управління кадрів Радянської армії № 0543 від 24 квітня 1952 р. Він міститься в фондах Центрального архіву Міністерства оборони (ЦАМО) і у ньому зазначається, що Єрьоменко Олексій Гордійович, молодший політрук, політрук стрілецької роти Південного фронту, пропав безвісти у січні 1942 р. Цей документ доступний кожному зацікавленому. Дасмо на нього архівне посилання і його скан¹⁸.

Але постає питання: яким чином через півроку 12 липня 1942 р. Олексій Єрьоменко знову з'явився на передньому краї і здійснив подвиг, зафіксований фотокором М. Альпертом? Можливо, політрук знайшовся, адже термін «пропав безвісти» – не означає «загинув»? Приймаючи цю версію, необхідно пам'ятати, що мова йде не про рядового, а про політрука і комуніста, які були в армії на особливому обліку. Його поява після зникнення повинна була супроводжуватися перевіркою та іншими формальними і неформальними процедурами. До того ж, звернемо увагу на дату наказу: квітень 1952 р. Пройшло десять років після 1942 р.: за цей час його повернення в армію мало бути документально зафіксоване.

Такі випадки під час війни траплялися, і всі вони, як правило, фіксувалися у відповідних документах, що відклалися в архівах. Особливо, якщо мова йшла про комуніста, політпрацівника, який повернувся в ряди армії і здійснив подвиг, зафіксований у світліні М. Альперта. Але ніякої достовірної архівної чи газетної інформації про Олексія Єрьоменка з цього приводу в численних публікаціях прибічників вказаної версії не наведено.

Ще раз наголошуємо: на наш погляд, така резонансна подія, яка зафіксована у світліні М. Альперта, не могла не залишити слідів в штабних документах, що потім попали б в архіви, а також в газетах воєнного часу. Це можуть підтвердити дослідники, які професійно вивчали історію війни і виявили документальне підтвердження багатьох унікальних її епізодів, які вже стерлися в масовій пам'яті. Але переконати в цьому можуть не лише професійні дослідники і написані ними книги. Це підтвердять і мільйони жителів колишнього СРСР, – як фронтовики, так і їх родичі і близькі, які зверталися і звертаються із запитом в ЦАМО, щоб одержати різноманітні довідки воєнного часу по себе, своїх батьків, дідусям, братів і т. ін. Зверталися за довідками, і *таки одержували їх – на бланках, з підписами і печатками*. А документів про Олексія Єрьоменка і його подвиг не знайшлося. Якщо героїчна атака справді мала місце, а його документальних слідів не залишилося, то - це унікальний випадок, виняток з загального правила. Він вимагає переконливого пояснення.

Але, схоже, ніяких пояснень немає і прихильники героїчної версії смерті О. Єрьоменка, замість того, щоб здійснювати пошуки архівних свідчень подвигу, йдуть по шляху їх фабрикування.

Звернемо увагу читача лише на два такі випадки.

Перший пов'язаний із заявою голови ради Вільнянської районної організації ветеранів І.Г. Воробйова. У книзі «Легендарный комбат», виданій у 2005 р., він пише, що особисто виявив документи про подвиг Олексія Єрьоменка в ЦАМО у підмосковному Подольську:

“Я много читал в архиве ЦАМО в гор. Подольске об А.Г. Ерёменко: “Он поднялся в рост, вскинул пистолет и воспалённой грудью крикнул: “Хлопцы, назад!” – вернул их обратно в

¹⁸ ЦАМО. – Ф. 33 – Оп. 595608. – Спр. 6. – Арк. 1.

*траншею. И после того, как с возгласом поднялся в атаку, был сражён насмерть*¹⁹.

При усій повазі до І. Воробйова, зазначимо, що ані йому, ані комусь іншому у такій важливій справі на слово довіряти не можна. Необхідні неспростовні докази того, що він працював з документом архіву, цитату з якого наводить. Чому ж товаришу Воробйову не подати хоча б назву фонду і самого документа, не кажучи вже про інші вихідні дані, які прийнято наводити, посилаючись на архіви? Адже, оприлюднивши їх, він дав би в руки прихильників версії, що на світліні «Комбат» зображено молодшого ротного політрука Олексія Гордійовича Єрьоменка, неспростовні докази подвигу земляка.

Те ж саме можна сказати і про тих прихильників версії «Єрьоменко – «Комбат», які стверджують, що в армійських і центральних газетах воєнного часу, по свіжих слідах події, була надрукована інформація про подвиг «Комбата», хоча ім'я командира не називалося. Зокрема, неодноразово про це писав Іван Єрьоменко, син Олексія Єрьоменка. У відповідь на запитання журналіста «*В печати снимок сразу появился?*», він відповів: «*Он тогда был опубликован во всех фронтовых газетах без имени, за подписью «Комбат»*²⁰. Інформація про те, що світлина «Комбат» була надрукована в фронтових і центральних газетах, подається і в книзі Івана Дубровіна²¹.

Ці газети військового часу зберігаються в архівах і бібліотеках та доступні для дослідників. Про це знають і журналісти, і ветерани. Деякі з них, напевне, навіть працювали з цими газетами. Зокрема, це стосується Бориса Лебедева – голови Ради ветеранів 4-ої стрілецької дивізії. Він написав статтю «Комбат», присвячену політруку Олексію Єрьоменку, який, за його версією, зі словами: «За мной! За Родину! За Сталина! Вперед!», – повів роту в атаку і загинув. Для ілюстрації видатної ролі політпрацівників в боротьбі з нацистами він наводить цитату з газети «Правда» від 22 березня 1942 р.:

*«В историю Великой Отечественной войны как одна из славных и почетных фигур войдет фигура политрука с автоматом в руках, в маскировочном халате и каске, идущий вперед и увлекающего за собой бойцов...»*²².

Чи не переконливіше було б Лебедєву навести ту інформацію з газети, де йдеться не про абстрактного політрука з автоматом в руках, а про реального, альпертівського Олексія Єрьоменка в пілотці і з пістолетом в руці? Цього не зроблено ані Лебедєвим, ані іншими авторами, і нам не залишається нічого, як констатувати, що у авторів немає доказів існування в газетах воєнного часу матеріалів про «Комбата».

Ми говорили про відсутність архівних доказів і відповідних газетних матеріалів Але ж є ще й позаархівні і позагазетні джерела воєнного часу, які збереглися в музеях і сімейних колекціях: листи з фронту, нагороди, фронтові фотографії, подяки, вирізки з газет, листівки, різні артефакти і т. ін. Якщо їхня достовірність не викликає сумніву у спеціалістів, вони можуть бути цінним історичним джерелом. Звичайно, якщо вони доступні для ознайомлення спеціалістам і читачам.

У цьому контексті згадаємо про одну із розмов з журналістами Івана Єрьоменко – сина політрука, який описує атаку під селом Хороше, де, за його переконанням, загинув і був похований його батько і, головне, наводить *свої* докази того, що батько загинув саме там :

*«Єрьоменко піднімає в атаку солдатів, щоб відбити свої окопи. За ним пішло до 370-ти бійців. Після атаки залишилося не більше 70-ти. Серед полеглих був і Олексій Єрьоменко. Це було біля села Хороше Слов'яносербського району Ворошиловградської області. Знайдено там і солдатську капсулу з прізвищем батька – маленька така записочка»*²³.

Ключове у цій фразі – інформація про *солдатську капсулу*. Такі записки з солдатських капсул допомогли встановити долю багатьох тисяч радянських воїнів. Рідні зберігають їх як найцінніші реліквії. Їх показують журналістам, а ті розповідають про них своїм читачам. У випадку з Олексієм Єрьоменком ці записки могли б стати важливим доказом правдивості історії про нього, як «Комбата» з фотографії М. Альперта. Але чи бачили цю записку журналісти, чи виставлялася вона в музейних експозиціях, щоб з нею ознайомилися усі бажаючі і зокрема ті, хто сумнівається в правдивості версії, що О. Єрьоменко і є «Комбат»? Нам про це невідомо.

І остання важлива інформація, на якій ґрунтується ця версія і яка характеризується як правдива, об'єктивна і цілком незалежна від волі авторів статей і родичів Олексія Єрьоменка. Це повідомлення, яке вручив сім'ї Єрьоменка у присутності працівників Запорізького міськвійськкомату луганський журналіст Борис Комм. Зміст її короткий:

*«Сообщаем Вам с прискорбием, что Ваш муж и отец, младший политрук А.Г. Еременко в бою за нашу Советскую Родину, верный военной присяге, погиб на фронте 12 июля 1942 г.»*²⁴.

Борис Комм не пише про походження цього повідомлення, його статус, обмежуючись лише згадкою , що воно привезене з Москви після зустрічі з М. Альпертом. Як ми не пробували знайти текст цієї письмової інформації в публікаціях Івана Єрьоменка і його співавторів-журналістів – нам це не вдалося. У нас виникла підозра, що ніякого вартого довіри документа про смерть Олексія Єрьоменка не існує взагалі.

¹⁹ Дубровин І.А. Легендарный комбат (материалы, документы, фотографии). – С. 16.

²⁰ Див.: Полюшко В. Комбат Еременко из села Терсянка // 2000. (Еженедельник). – 2007. – 11–17 мая.

²¹ Дубровин І.А. Легендарный комбат (материалы, документы, фотографии). – С. 24.

²² Див.: Лебедев Б. «Комбат» // Дубровин І.А. Легендарный комбат (материалы, документы, фотографии). – С. 55.

²³ Дубровин І. А. Легендарный комбат (материалы, документы, фотографии). – С. 65.

²⁴ Ночовный Н. Комбат // Комсомольское Знамя. – 1974. – 5 апреля. – С. 3.

Таким чином, реально маємо лише один документ, який стосується воєнного періоду життя Олексія Єрьоменка: наказ управління кадрів Міноборони СРСР про те, що він пропав безвісти у січні 1942 р. Існування цього документу не викликає ніяких сумнівів. Його може побачити кожен, хто цього забажає і для цих людей ми навели його скан. Що ж стосується фізичної наявності інших свідчень, які становлять інформаційну базу версії про Олексія Єрьоменка як прототипу альпертівського «Комбата», то їх наявність ніким не перевірялася і автентичність не підтверджувалася.

А можливість надати ці матеріальні свідчення у Івана Єрьоменка були. Адже лише за останні 10 років, крім газетних публікацій на тему «Єрьоменка – «Комбата», про нього опубліковано три книги. Там читач знайде десятки фотографій. Але що він на них побачить? Передовсім самого Івана Єрьоменка: в сімейному колі, з ветеранами, школярами, на масових заходах, серед робітників на виробництві та в інших ситуаціях. Опубліковані також декілька світлин Олексія Єрьоменка, знімки альпертівського «Комбата», горельєфа на Алеї слави і монумента під Слов'яносербськом, пам'ятника і пам'ятних стел в інших місцях, Почесних грамот і навіть годинника від мера Євгена Карташова. І жодної фотографії тих матеріальних свідчень, без яких уся версія про Єрьоменка – «Комбата» «розсипається».

Ще раз називаємо ці бездоказові свідчення:

- 1) спогади ветерана І. Воробйова про те, що він особисто читав в Центральному архіві Міністерства оборони в Подольську документи, де в деталях описаний подвиг О. Єрьоменка,
- 2) інформація про те, що про подвиг «Комбата» по слідах подій писали центральні і фронтові газети,
- 3) повідомлення по знайдено в селі Хорошому солдатську капсулу з запискою, по якій ідентифіковано останки Олексія Єрьоменка,
- 4) вручене журналістом Борисом Таммом членам сім'ї Олексія Єрьоменка повідомлення про те, що Олексій Єрьоменко загинув на фронті 12 липня 1942 р.

Зауважимо, що розмови про зміст цих матеріалів без їх пред'явлення для ознайомлення, сумнівні не лише з точки зору прискіпливого науковця, а й будь-якої людини, не позбавленої здорового глузду.

Підведемо підсумок. Поки не буде підтверджена фізична наявність цих матеріалів, не доведений їх автентичний характер, версія про політрука Олексія Єрьоменка як «Комбата» залишиться породженням фантазії вищеназваних осіб – Івана Воробйова, Івана Єрьоменка і Бориса Комма. І, звичайно, тих численних авторів, які некритично поставилися до цієї інформації і, вважаючи її правдивою, поширили через ЗМІ і популярну літературу.

Фотопортретна експертиза

Таким чином, є абсолютно достовірним фактом, що ніяких архівних і газетних підтверджень версії «Олексій Єрьоменко – «Комбат» журналісти не наводять. Зрештою, журналіста взагалі рідко можна побачити в архівах. Але чому це не зробили зацікавлені особи – сам Іван Єрьоменко, який багато разів бував в Москві, або Макс Альперт і його товариші-москвичі, які мали вільний доступ до центральних архівів в Москві і могли без особливих труднощів одержати необхідну задокументовану інформацію, правдивість якої не викликала б сумнівів? Проте, судячи з листів М. Альперта, «шукати істину в архівах» вони не стали. А можливо й не хотіли. Напевно знали, як усе було насправді і не бачили жодного сенсу в подібних пошуках? Може тому, замість йти прямим шляхом – виявляти сторінки біографії Олексія Єрьоменка по архівних документах і в газетах воєнного часу, обрали обхідні стежки – зайнялися експертним порівнянням фотографії «Комбата» і довоєнних знімків Олексія Єрьоменка. Відтак, черговий лист з Москви від М. Альперта:

«Шановний Іване Олексійович, радий повідомити Вас, що після консультацій з моїми товаришами і спеціалістами ми прийшли до переконання, що комбат – Ваш батько. Відтепер – мій знаменитий «Комбат», який двадцять три роки був тільки образом і символом, має ім'я і адресу. Я дуже радий, що Ви знайшли батька, а я – свого героя. У мене в війну загинуло два сини, і я розумію Ваші почуття. Всього найкращого. Коли будете в Москві – заходьте. Міцно тисну Вашу руку. Макс Альперт».

Таким чином, у цьому листі Макс Альперт визнає, що на світліні «Комбат», як про це йому писав і сам Іван Єрьоменко, зображений політрук Олексій Єрьоменко. Впевнитися у цьому, пише Альперт, йому допомогли «товариші і спеціалісти». Мова, напевне, йшла не лише про експертів, які мали професійні навички ідентифікації людей по фотознімках, а й скоріше за все про тих людей, поради яких проігнорувати було доволі проблематично.

Взагалі, портретна експертиза була нав'язливою ідеєю прихильників міфу про «Комбата». Хтось лукавив, а хтось щиро вірив, що це порівняння дасть неспростовний і остаточний доказ того, що «Комбат» це і є політрук Олексій Єрьоменко. В інтерв'ю В. Полюшко (як і в багатьох інших публікаціях про «Комбата» – Єрьоменка) Іван Єрьоменко говорив, що

«очень кропотливые исследования проводили институт дешифровки КГБ СССР, всесоюзный научно-исследовательский институт судебно-медицинской экспертизы Минюста СССР. Очень нам помогли военный писатель Сергей Сергеевич Смирнов, Министерство

оборони. Проводили и судебно-портретную экспертизу»²⁵.

Для ще більшої переконливості І. Єрьоменко пише у своїй книзі, виданій в 2016 р., що експертизу здійснювали ще й юридичні інститути Москви, Ленінграда, Свердловська і Харкова²⁶. Масштаби робіт над декількома фотографіями захоплюють увагу. Писали, що експертиза була дуже складною і продовжувалася чи то два, чи три роки. Стверджувалось, що її результати дали 100-відсоткову впевненість, що військовий, зображений на світлині «Комбат», є Олексієм Єрьоменком. Подаємо цитату з інтерв'ю Івана Єрьоменка журналісту Валерію Полюшко:

«Московским экспертам понадобилось много времени, чтобы со 100%-ной уверенностью сказать: да, это Еременко, он воевал в составе 220-го полка 4-й стрелковой дивизии. Погиб смертью героя в боях у села Хорошее Ворошиловградской – сейчас Луганской области 12 июля 1942 г.»

Читаючи цей фрагмент інтерв'ю Івана Єрьоменка, повторений багатьма іншими журналістами, не можна зрозуміти, чи знав він достеменно, що стовідсоткової впевненості експертиза фотографій дати не може. Адже існують унікальні випадки схожості генетично різних людей, світлин яких при порівнянні можуть дати всі підстави для висновку, що на обох – перед нами одна особа. А тут мова йде про порівняння фотографії, виконаної майстром, із знімками, які були виготовлені непрофесійними сільськими фотолюбителями. І все це відбувалося десятки років тому. В цих умовах необхідні додаткові аргументи, до того ж вільні від впливу «суб'єктивного фактора», недоліків пам'яті та політичних чи корпоративних пристрастей справжніх чи уявних свідків події.

Не має сумніву, що Іван Єрьоменко знав, що портретна експертиза не ставить остаточної крапки. І розумів про необхідність додаткових доказів. Вдумуючись у наведену вище цитату про стовідсоткову гарантію, можна навіть припустити, що Іван Єрьоменко розуміє необхідність порівняння результатів портретної експертизи з іншими джерелами інформації. Адже для правдивості версії формальної схожості мало. Зрештою, Олексія Єрьоменка могли сфотографувати і десь в тилу. І це не спростовувало б версії про постановочний характер знімку. Тому Іван Єрьоменко до складу *«стовідсотково доведених»* московськими експертами істин додав і те, що його батько, Олексій Єрьоменко (ще раз прочитай інтерв'ю) *«воевал в составе 220-го полка 4-й стрелковой дивизии. Погиб смертью героя в боях у села Хорошее Ворошиловградской – сейчас Луганской области 12 июля 1942 г.»*

Нам зрозуміло, чому Іван Єрьоменко в сюжеті про портретну експертизу раптом недоречно заговорив про полк, у якому служив Олексій Єрьоменко, і про село, де він загинув. Це були «слабкі місця» версії про його батька як прототипа «Комбата». Він ніяк не міг знайти неспростовних доказів, що батько служив саме в 220-му стрілецькому полку і загинув біля села Хороше. Тому й шукав авторитетні свідчення цього. А що може бути авторитетніше московської експертизи?

Але виникає питання, на підставі чого московські експерти зробили цей сміливий висновок, який явно виходить поза межі можливостей порівняльного аналізу фотографій? Може спеціалісти з інституту дешифровки КДБ СРСР, військовий письменник Сергій Смірнов, інші «товариші» та Міністерство оборони проводили паралельне дослідження, і для ще більшої правдивості результатів фотографічної експертизи залучали ще й архівні фонди КДБ чи ЦАМО?

Але – ні! У останній своїй книзі «Шаг в бессмертие» (2016) Іван Єрьоменко спростовує це наше занадто оптимістичне розуміння його інтерв'ю. Він чітко зазначає, що всі ці структури з їх величезними адміністративними можливостями і інтелектуальним потенціалом займалися однією – єдиною справою – *«сличением фотографий довоенного времени с той, альпертовской «Комбат»*²⁷. У читача напрошується дивний висновок: в рамках названих вище установ існують якісь спеціалісти, які по фотографії визначають весь життєвий шлях людини, у тому числі, де служив і де загинув? Дивляться на світлинку і розповідають всю біографію... Але ж це повний абсурд!

Насправді, маємо справу з типовим і досить примітивним прикладом маніпулювання інформацією, якими переповнений міф про «Комбата».

І тут виникає питання про професійну етику журналістів, зокрема, чи усвідомлювали вони, що, вислуховуючи Івана Єрьоменка і не прокоментувавши належним чином його пасажі про «видатні результати» експертиз, які начебто дають відповіді на всі запитання, перетворюються в ретрансляторів і поширювачів примітивної дезінформації?

Пора відкинути ілюзії: Іван Єрьоменко – людина зрілого віку, офіцер запасу, в минулому партійний і радянський функціонер, керівник підприємства великого індустріального центру, має вищу освіту – на якомусь етапі «боротьби» за пам'ять про свого батька все добре зрозумів. Добре усвідомлювали все і журналісти.

...Після проголошення в 1991 р. незалежності України Іван Єрьоменко на деякий час припинив активний пошук аргументів на користь своєї версії. Однак, з часом він розгорнув у цьому напрямку нову кампанію. У вересні 2008 р. Іван Єрьоменко звернувся ще до одного експерта, який погодився дати свій

²⁵ Полюшко В. Комбат Еременко из села Терсянка // Еженедельник «2000». – 2007. – 11–17 мая.

²⁶ Еременко И. Шаг в бессмертие. – С. 124.

²⁷ Еременко И. Шаг в бессмертие. – С. 124.

висновок щодо ідентичності трьох фотографій Олексія Єрьоменка і світлини «Комбата». Як і у радянські часи, і на цей раз експертиза відбувалася в Москві. Цим експертом був Олександр Зінін – доктор юридичних наук, професор, спеціаліст по судово-портретній експертизі з багаторічним стажем роботи. Працював він у Російському федеральному центрі судової експертизи при Міністерстві юстиції Російської Федерації. В акті експертного дослідження, підписаного О. Зініним, написано: *«На фотоснимке «Комбат» и трех фотоснимках мужчины, представленных для сравнения, изображено одно и то же лицо»*. Наголошуємо, що це єдиний документ судово-портретної експертизи, опублікований Іваном Єрьоменком²⁸. Попередніх, зроблених в радянські часи, він не опубліковував, але заявив, що вони *«в точности совпадают»* з ними²⁹.

Появу цього документа «єрьомінці» зустріли з піднесенням. Журналіст Микола Клименко, який допомагав Івану Єрьоменку готувати книгу *«Жизнь – подвиг»*, в одній з публікацій з цього приводу запитав: *«Успокоятся ли липовые правдоискатели? Хочется в это верить»*³⁰. Знаючи настрої *«правдоискателей»*, до яких я відношу і себе, повідомляю шановного журналіста, безпосередньо причетного до фабрикування міфу про «Комбата», що *«правдоискатели»* не заспокоїлися. Адже, навіть коли б навіть на руках у Івана Єрьоменка були всі експертні висновки, і всі вони були опубліковані, це остаточно не розвіяло б сумнівів. Ще раз наголошуємо: жодна експертиза фотографій, навіть найдосконаліша, не може дати стовідсоткового підтвердження ідентичності. Особливо, коли мова йде про фотографії, зроблені більше, ніж півстоліття тому. Експерти на недосконалоостях портретної експертизи наголошують неохоче: хто буде піддавати сумніву своє ремесло? Проте, коли поставити питання прямо, як це зробив московський експерт Олександр Зінін, спеціалісти дають цікаву інформацію.

Так було наприкінці листопада 2013 р., коли працівник Запорізького національного університету, який перебував у науковому відрядженні в Москві, зв'язався з Олександром Зініним і мав з ним досить тривалу розмову. Експерт повідомив, що перевірку «Комбата» робив він і добре її пам'ятає. Оцінив точність даної експертизи близько 90 відсотків: мовляв, фото специфічне і жодна експертиза не може відкинути ефект двійника (коли не кровноспоріднені люди є дуже схожими). Повідомив також, що фото «Комбата» вони не редагували, просто констатували, що воно було піддане специфічній поліграфічній обробці, але деталі, необхідні для порівняння збереглися. О. Зінін вважає, що це одне зі слабких місць даної експертизи, адже поліграфічна ретуш 1940–70-х років була досить грубою. Експерт порадив нам продовжувати дослідження цієї теми. Сказав, що він нею цікавиться і відслідковує інформацію з цього приводу. Також він зазначив, що ця історія має багато спірних моментів. Ми обіцяли йому надати результати нашого дослідження.

Відзначимо, що ця розмова відбувалася наприкінці листопада 2013 р., коли в Україні вже розпочалася Революція Гідності, а тому наш працівник змушений був представитися науковцем Російської академії наук.

Викликає здивування ірраціональна зацикленість Івана Єрьоменка і його соратників на експертизі старих фотографій. Цікаво, чи погодилися б вони, коли б, не доведи Господи, суд виносив їм суворий вирок лише на підставі портретної експертизи і свідчень тих, хто назвав себе очевидцями подій сорокалітньої давності, разом із тим повністю ігноруючи очевидні факти на їх користь? Не має сумніву, що коли б Іван Єрьоменко і його однодумці були впевнені у своїй правоті, то, крім фотоекспертизи, вони одночасно провели б пошук доказів в інших напрямках, у т. ч. в архівах і газетних фондах. І коли б повідомлення про зникнення Олексія Єрьоменка безвісти на початку 1942 р. було помилковим, вони б знайшли сліди його перебування у складі Радянської армії у лютому-липні 1942 р. Однак, в численних публікаціях про Олексія Єрьоменка жодної інформації щодо архівних пошуків немає.

Є, правда, інформація про спробу Івана Єрьоменка заручитися підтримкою професійних істориків з Інституту історії України Національної академії наук України. Для цього він представив вченим інституту *«документы по результатам экспертизы, подтверждающей, что на снимке Макса Альперта «Комбат» запечатлен именно младший политрук Алексей Гордеевич Еременко»*. Доктор історичних наук, професор Олександр Лисенко, який вивчав ці матеріали, за словами Івана Єрьоменка, погодився з версією, що «Комбат» – це Олексій Єрьоменко, а також з думкою про те, що він заслуговує звання Героя України. Було підписано відповідний висновок³¹.

Хотілося б бачити цей висновок і коментар до нього професора. Може йому вдалося знайти неспростовні документальні свідчення, які підтверджують підписаний ним висновок? Добре знаючи коло наукових інтересів професора Лисенка, переконані, що ніяких нових документів у нього немає. То ж, якщо немає ніяких нових документів, то і на запитання, наскільки обґрунтований його висновок, він міг відповісти тільки так: ймовірність точності підписаного ним висновку така ж, як і у акті московської експертизи О. Зініна.

Таким чином, неспростовних аргументів, які б підтвердили версію Івана Єрьоменка і його прихильників, що «Комбат» – це Олексій Єрьоменко, портретна експертиза не навела. Як це не було

²⁸ Еременко И. Шаг в бессмертие. – С. 177–179.

²⁹ Еременко И. Шаг в бессмертие. – С. 163.

³⁰ Клименко Н. Судьба «Комбата» // <http://h.ua/story/359724/>.

³¹ Еременко И. Шаг в бессмертие. – С. 162–163.

доведено й на підставі архівних документів та інших автентичних джерел, які відображають реалії війни. Зате є досить вагомий факт, який ставить під сумнів цю версію.

Що говорив про «Комбата» Макс Альперт

Про цей факт вже говорилося, але тут варто повторитися. Мова йде про офіційну інформацію, зафіксовану у відповіді Міністерства оборони СРСР на запит Івана Єременко з приводу долі його батька:

«Єрьоменку Івану Олексійовичу.

На Ваш лист, який надійшов з приймальні Міністерства Оборони СРСР, повідомляємо, що, за даними картотеки політскладу, значиться Єрьоменко Олексій Гордійович, молодший політрук, політрук стрілецької роти Південного фронту пропав безвісти в січні 1942 р.»³².

Нагадаємо, що ця відповідь складена на підставі вже наведеного наказу Головного Управління кадрів Радянської армії № 0543 від 24 квітня 1942 р., який міститься в фондах Центрального архіву Міністерства оборони.

Для більш-менш притомних прихильників версії «Олексій Єрьоменко – «Комбат», відсутність незалежних свідчень про політрука після січня 1942 р. – дуже тривожний сигнал, свого роду «глухий кут». Щоб вийти з нього і, не маючи бажання шукати «правду» в архівах, їм не залишається нічого іншого, як звернутися до спогадів свідків подвигу Єрьоменка – «Комбата». Після широкого розголосу, який одержала інформація про подвиг «Комбата», цих свідків виявилось досить багато. Олексія Єрьоменка раптом згадало багато ветеранів, які в роки війни служили в 4 стрілецькій дивізії. Але для початку виділимо тих, факт спілкування яких з прообразом «Комбата» не викликає ніяких сумнівів. Враховуючи, що існує дві версії появи «Комбата» – умовно кажучи, «бойова» і «тилова», і невідомо де саме і у якій частині відбувалося фотографування, такий свідок лише один – фотокореспондент Макс Альперт, який і зробив знімок «Комбата». Достеменно, лише він знав місце і час фотографування, лише він міг знати й самого «Комбата».

Але, аналізуючи його свідчення, будемо пам'ятати, що науковці не вірять на слово очевидцям, ретельно перевіряючи кожну наведену ними інформацію. І М. Альперт не є винятком.

Саме до М. Альперта і звернувся по телефону журналіст О. Авраменко з запитанням: якщо О. Єрьоменко зник безвісти лютої зими 1942 р., то на світліні «Комбат», на якій командир і солдати одягнуті по-літньому, зображений не Олексій Гордійович, а хтось інший? Адже у листі М. Альперта до Івана Єрьоменка вказано, що знімок зроблено в 1942 чи 1943 роках. Авраменко запропонував майстру свою версію події: *«Якщо Олексій Єрьоменко пропав у січні 1942 р., то знімок зроблено в 1941 р.»*. Не дивно, що М. Альперт легко погодився на перенесення часу події: лист Міністерства оборони – серйозний аргумент. Але при цьому Олексія Єрьоменка Альперт «не здав», залишивши героєм світліни. Слова Альперта:

«Так, знімок зроблено у 1941 році. Зовсім недавно мені вдалося уточнити час. У мене немає жодного сумніву, що на ньому – Олексій Гордійович Єрьоменко»³³.

Розмова Авраменка з Максом Альпертом відбулася у кінці березня 1969 р. Фотомайстер святкував 70-річний ювілей. Його було відзначено черговою урядовою нагородою – орденом Трудового Червоного Прапора. Цілком можливо, що коли б у питанні щодо «Комбата» – політрука він зайняв іншу позицію, розповів би всю правду про обставини появи світліни «Комбат», то нагороди і пов'язаних з нею почестей і не було б. Але він погодився на зміну часу події і, здавалося б, «врятував» міф, заявивши, що фотографування відбулося в 1941 р., тобто, до того, як Олексій Єрьоменко пропав на початку 1942 р. Однак, якщо зйомка справді відбулася в 1941 р. і вона проходила під Ворошиловградом, то «Комбат» – постановочне фото. Адже влітку – на початку осені 1941 р., коли військові ще ходили в літній формі, фронт стояв ще далеко від цього міста.

У тому ж таки 1969 р. у М. Альперта, як єдиного неспростовного учасника події, з'явилася ще одна можливість внести в історію з фотографією «Комбат» повну ясність, знявши суперечності і максимально наблизитися до істини³⁴. Напередодні Дня перемоги він відвідав редакцію газети «Красная Звезда», співробітником якої був під час війни і де розповів про історію появи світліни та її сюжет. Стаття про цю зустріч так і називалася – «История известной фотографии». Автором статті був Р. Рязанов, спеціальний фотокореспондент «Красной Звезды», колега М. Альперта по ремеслу. Без сумніву, Альперт продумав виступ в редакції, адже, по-суті, це була промова перед величезною армією читачів «Красной Звезды», яка бажала знати його бачення історії появи світліни «Комбат». Ось цитата з його виступу:

«1941 год. Шли упорные бои за каждую пядь родной земли. Я приехал в один из батальонов, которые готовились к наступлению. Хотелось запечатлеть момент атаки наших бойцов во главе со своим комбатом. Но случилось так, что когда прозвучал сигнал к атаке, командир находился на другом участке, далеко от батальонного НП. И тогда, став во весь рост, политрук и повел атакующие цепи. Снимок получился впечатлительным, динамичным. Его охотно стали печатать фронтовые газеты и другие издания под коротким названием

³² Авраменко Ол. Кров батьків // Прометееві діти. Сучасна запорізька хроніка. – С. 49–50.

³³ Авраменко Ол. Кров батьків // Прометееві діти. Сучасна запорізька хроніка. – К., 1970. – С. 50.

³⁴ Авраменко Ол. Кров батьків // Прометееві діти. Сучасна запорізька хроніка. – С. 50.

«Комбат». Я назвав так знімок по двом причинам: во-первых, потому, что с самого начала очень хотелось сфотографировать именно командира батальона; во-вторых, потому, что в пылу боя не успел записать фамилию политрука.

Герою не довелось дожить до победы. Он погиб в одном из жестоких боев смертью храбрых»³⁵.

Коментуючи цю цитату з «Красной Звезды», почнемо з того, що Альперт ще раз датує зйомку 1941 роком. Напевне, він врахував розмову з О. Авраменком і взяв до уваги документ Міністерства оборони, де вказано, що Олексій Єрмоєнко зник безвісти в січні 1942 р. Він діяв логічно: зйомка повинна була відбуватися до офіційного зникнення героя безвісти. Але ж тоді подія мала відбутися не під Ворошиловградом (а саме про це місто фотокор говорив у своїй книзі ще 1962 р.), а на іншій ділянці фронту. Адже Ворошиловград, повторюємо, влітку – на початку осені 1941 р. був ще доволі далеко від фронту. Або фотографування Єрмоєнка відбувалося в радянському тилу і мало постановочний характер.

Читаючи далі, виявляємо, що в 1969, як і сім років перед цим, у книзі «Беспокойная профессия», фотокореспондент говорить про свій *творчий план*, з яким він приїхав на фронт: *«хотелось запечатлеть момент атаки наших бойцов во главе с комбатом»*. Нагадаємо, що *«атака»* –любимий жанр М. Альперта. Із задумом працювати у цьому жанрі, він прибув в один із батальйонів, *«которые готовились к наступлению»*.

Але у статті в «Красной звезде» про атаку вже чітко говориться як про епізод реального бою, а не як його імітацію. Це головне, що відрізняє виступ Альперта в «Красной Звезде» від розповіді про обставини появи світлини «Комбат» в книзі «Беспокойная профессия». Однак, кардинально змінюючи характер події, Альперту і на цей раз не вдалося уникнути явних неточностей і суперечностей, які ставлять під сумнів правдивість його оновленої версії.

Звернемо увагу на очевидне: неправда, що знімок «Комбат» *«охотно стали печатать фронтовые газеты и другие издания»*, про що Альперт писав в листах Івану Єрмоєнку, опублікованих Олександром Авраменком, і повторив в редакції «Красной звезде». Насправді, ця світлина в роки війни (*умовно кажучи, по свіжих слідах подій*), ніде не публікувалася. Ніхто з прихильників легенди не зробив жодного посилання на газети 1942–1945 рр. При цьому, не викликає сумніву, що світлина «Комбат» заслуговувала бути опублікованою і відіграла б мобілізуючу роль в умовах війни.

В згаданій вище телефонній розмові з Альпертом (березень 1969 р., ще до публікації статті з виступом фотокора в «Красной Звезде») О. Авраменко звернувся ще з одним питанням: *«Як же трапилося, що знімок «Комбат» не був обнародований до 1948 року»*. Відповідь Альперта (записана О. Авраменком), кардинально відрізнялася від того, що він сказав на зустрічі в редакції «Красной Звезды» напередодні 9 травня 1969 р.

«Наші війська в той час відступали, і знімок атаки не пішов. Пізніше з'явилася нова форма одягу, і він теж не пішов»³⁶.

Назвати таку відповідь переконливою важко. При відступі і військових невдачах, такий знімок, розтиражований у всіх газетах, був би доречний, як ніколи. А нова форма одягу була введена лише в лютому 1943 р. Таким чином, М. Альперт добре знав, як було в дійсності, і не говорив правду.

Правда полягає в тому, що до публікації світлини «Комбат» в 1965 р. про неї мало хто знав. Виставку в 1948 р. відвідало небагато москвичів і гостей столиці. В газеті «Красная Звезда», в якій «по свіжих слідах» міститься коротка замітка про виставку, про фотографію «Комбат» навіть не згадали³⁷. Книгу М. Альперта 1962 року також прочитала обмежена кількість людей, зацікавлених життєвим шляхом автора. Лише після 1965 р., коли знімок з'явився у газеті «Правда», а після цього і у безлічі інших газет, журналів і книг – він став загальновідомим.

Продовжуємо аналізувати текст з «Красной Звезды». Альперт в ньому не наполягає, що «Комбат – політрук» загинув саме у тому бою, у якому він підняв бійців в атаку. З тексту можна зрозуміти, що це трапилося пізніше. *«Герою не довелось дожить до победы. Он погиб в одном из жестоких боев смертью храбрых»*, – говорить Альперт.

І останнє: може комусь може здатися дрібницею, але її також не можна пропустити. У телефонній розмові з Альпертом (1969 р.) О. Авраменко запитав його й про те, *«яке місце займає це фото в його багаторічній творчості»*. Ми пам'ятаємо, що у своїй книзі «Беспокойная профессия» (1962 р.) він назвав найкращою світлину «В атаку!». Тепер відповідь була інша: *«Серед усіх військових знімків «Комбат» – найкращий, номер один»³⁸*. Це не просто зміна естетичних смаків – в 70-річному віці таке буває дуже рідко, це підлаштування під домінуючу політичну тенденцію, яка після приходу до влади Брежнєва стала іншою. В невеликій статті в «Красной звезде» світлина «Комбат» надрукована двічі: перший раз в її класичному варіанті, другий – на фоні сім'ї Єрмоєнків, як предмет їх особливого шанування. Нагадаємо, що цю світлину Івану Єрмоєнку надіслав сам М. Альперт.

³⁵ Рязанов Р. История известной фотографии // Красная Звезда. – 1969. – 9 мая.

³⁶ Авраменко О. Кров батьків // Прометееві діти. Сучасна запорізька хроніка. – С. 50.

³⁷ Великая Отечественная война в художественной фотографии // Красная Звезда. – 1948. – 5 марта.

³⁸ Авраменко О. Кров батьків // Прометееві діти. Сучасна запорізька хроніка. – С. 50.

...Пройшло ще два роки після публікації в «Красной звезде» світлини «Комбат». Міф про нього, як про Олексія Єрмоєнка, продовжував «розкручуватися». В 1971 р. на екрани СРСР вийшов фільм Української студії хронікально-документальних фільмів «Безсмертна мить», де йшла мова про життєвий шлях Олексія Єрмоєнка і про його сім'ю. Альперт підтвердив свою нову версію про «Комбата-політрука» Єрмоєнка, внісши до неї нову інформацію. Наводимо коротке, 36-секундне інтерв'ю М. Альперта з екрану:

«Будучи военным фотокорреспондентом ТАСС, находясь на Южном фронте, под Ворошиловградом, в батальоне, мне удалось сделать редкий снимок. А было дело так. Шел большой жаркий бой с фашистами. Офицер поднялся из окопа и призвал бойцов в бой. Под громким криком «Ура!» бойцы бросились в атаку и завязался горячий бой. В это время я сфотографировал командира, который призвал бойцов в атаку»³⁹.

Таким чином, тепер з вуст автора світлини з'являється додаткова конкретика, якої не було ані в його автобіографічній книзі 1962 р., ані у статті в «Красной звезде» 1969 р.: мова вже йде про «жаркий бой с фашистами», про офіцера, який «поднялся из окопа и призвал бойцов в бой», про унікальну миттєвість, коли вдалося сфотографувати командира, який підняв бійців в атаку. Було це на Південному фронті під Ворошиловградом.

Що ж дають в сумі короткі інформації Альперта про його світлину «Комбат». Ознайомлюючись із ними, навіть уважний читач може заплутатися: якщо знімок був знятий в 1941 році (а про це Альперт говорив по телефону і журналісту Авраменку, і в редакції газети «Красная звезда»), то це ніяк не могло відбутися влітку, чи восени 1941 р. «на Южном фронте под Ворошиловградом». Фронт, вкотре повторяємо, тоді ще не докотився до цього міста.

На початку 70-х рр. до теми «Комбат» приєднався Микола Ночовний, луганський журналіст. З Альпертом, схоже, він особисто не спілкувався, але посилається на розмову з ним своїх колег Бориса Комма і Віктора Бакуленка, яка, за його версією, відбулася весною 1970 р. Про цю розмову він вперше написав 1974 р.⁴⁰, а вдруге – в 1981 р.⁴¹. Ось що сказав (за версією М. Ночовного) Альперт журналістам:

«Снимок я сделал в середине лета 1942 года под Ворошиловградом во время боя. Помню, выбрал окопчик немного впереди линии обороны. Началась сильная бомбардировка. Потом – артподготовка. Фашисты пошли в психическую атаку. И вдруг недалеко от меня поднялся во весь рост офицер, а за ним – бойцы. Я успел нажать спуск своей камеры, и тут осколок вражеского снаряда разбил объектив. Думал, что кадр испортился. Когда проявил пленку, оказалось – изображение на негативе есть. Почему назвал снимок «Комбат»? Сразу же после того, как снял, по цепи пронеслось: «Комбата убили». Вот и подумал: это тот самый офицер. После боя хотел узнать его фамилию, но меня срочно вызвали в штаб полка».

Ночовний пише, що цю розповідь журналісти записали в свої блокноти на початку весни 1970 року.

Цю фразу в різних варіантах повторюють багато прибічників міфу про Єрмоєнка – «Комбата». Особливо часто йдеться про зйомку «Комбата в середині літа 1942 р. під Ворошиловградом, про окопчик попереду лінії оборони і розбитий осколком об'єктив фотоапарата. Ця інформація стала основою міфу. Але, наголошуємо, автентичності переказу слів Альперта луганським журналістом ніхто не перевіряв і сьогодні перевірити вже неможливо. Достеменно невідомо навіть, де відбувалася зустріч і чи була вона взагалі. Беззастережно сприймати цю занадто екзотичну інформацію немає підстав. Адже у всіх трьох свідченнях Альперта, достовірність яких не викликає сумнівів (книга Альперта «Беспокойная профессия» 1962 р., його інтерв'ю в газеті «Красная звезда» 1969 р., фільм «Безсмертна мить» 1971 р.), не було ключової інформації, яка становила основу міфу: *датування зйомки липнем 1942 року під Ворошиловградом, драматичних деталей з «окопчиком немного впереди линии обороны», «сильной бомбардировкой», «артподготовкой», «психической атакой фашистов» і розбитим об'єктивом від осколку снаряда.*

Тепер – висновок. Макс Альперт, як фотограф «Комбата» і єдиний неспростовний свідок події, у своїх споминах був непослідовним і суперечливим. Він поступово відходив від тієї версії про обставини і час зйомки, яку дав у книзі «Беспокойная профессия» в 1962 р. Не викликає сумніву, що Альперт підлаштовувався під героїчну версію історії про політрука Олексія Єрмоєнка як прототипа «Комбата». Але робив це непродумано і, в порівнянні з досвідченими фальсифікаторами, «непрофесійно». Складається враження, що говорити явну неправду він так і не навчився. Відтак після ознайомлення з двома його опублікованими і одним записаним на кіноплівку текстом (все *інше – інтерпретації журналістів і самого Івана Єрмоєнка, які потребують ретельної перевірки!*) залишається багато запитань. Але всі суперечності в його розповідях зникнуть і на запитання будуть одержані вичерпні відповіді, якщо повернутися до версії про зйомку «Комбата» як про продуману постанову, де актори добре вивчили сценарій і діяли відповідно до інструкцій постановника-фотографа.

³⁹ Безсмертна мить. Кінофільм. Сценарій – М. Шудря, режисер – А. Слісаренко. — К.: Українська студія хронікально-документальних фільмів. Укркінохроніка. – 1971. — 3 1 хв. 19 с. – до 1 хв. 55 с. // Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного. – Архівний № 4971.

⁴⁰ Ночовний Н. Комбат // Комсомольское Знамя. – 1974. – 5 апреля. – С.3.

⁴¹ Ночовний Н. Кто ты, Комбат // Нет безымянных героев. – С.10.

Звичайно, це не задовольняє творців міфу, бо не вписується в зміст героїчної версії про Єрьоменка – «Комбата». Щоб зберегти його, вони йдуть по шляху ревізії М. Альперта і фабрикування документів і свідчень очевидців.

Техніка фальсифікації

Вже на початку формування міфу про «Комбата» його «конструктори» змушені були «підправляти» ті свідчення Альперта, які не вписувалися в зміст героїчної версії.

Спочатку це робилося обережно, з повагою до особистості відомого фотомайстра. Це стосується журналіста Олександра Авраменка, який 1969 р., прагнучи зберегти логіку викладу, узгоджував з Альпертом свій текст. З часом, стали діяти грубо і нахабно. Так, проглядаючи у Державному архіві кінофотофономатеріалів в Києві згадуваний вище фільм «Безсмертна мить» (1971 р.), ми помітили, що після короткого інтерв'ю з Максом Альпертом диктор зауважив: *«Альперт помилився, командир батальйону загинув в бою і Олекса Єрьоменко замінив командира»*. Вдумаймося в цю ремарку: нею ставиться під сумнів не лише коротке кіноінтерв'ю 1971 р., але й більш змістовний виступ Альперта в редакції «Красной Звезды» в травні 1969 р.

Що ж стосується журналіста луганчанина М. Ночовного, то він обрав інший шлях: «доповнив» картину атаки новими деталями, які надали події героїчно-пафосного характеру, а заодно й засвідчили про відчайдушну сміливість самого Альперта.

Але це дрібниці у порівнянні з тим, що зробили ветерани, які називали себе свідками подвигу «Комбата». Вони взялися узгодити найбільші «нестиковки» в легенді про «Комбата»: *1) літня пора року на світлині Альперта і архівна довідка Міністерства оборони, за якою О. Єрьоменко пропав безвісти у холодну зиму 1942 р. і, таким чином, очолити атаку батальйону 12 липня 1942 р. не міг; 2) інформація Альперта про місце проведення зйомки (під Ворошиловградом), і його ж твердження про час зйомки (1941 рік)*. Узгодження не виходило, адже (вкотре повторюємо) влітку і на початку осені 1941 р. фронт був ще далеко від Слов'яносербська і фотографування «Комбата» тут могло бути лише постановочне.

Зняти всі ці протиріччя і створити логічну картину подій, в центрі яких був би подвиг Єрьоменка – «Комбата», взявся Костянтин Гаркавенко. Він був секретарем Вільнянського райкому комсомолу і, за його версією, з початком війни разом з О. Єрьоменком вчився у школі політруків. З курсантами школи вони потрапили в оточення і пробивалися з ними до своїх. Ось його слова:

«Я был старшим в группе. Решил пробиваться. Меня решительно поддержал и Еременко. Ночь была темная, шел дождь. Шли глухим лесом. Когда позже я проверял людей, то оказалось, что с нами нет одного курсанта – Гордея Алексеевича Еременко. Когда вышли из окружения, я оформил на него донесение как на пропавшего без вести. Сходство фамилии и инициалов, видимо, ввело штабистов в заблуждение. Так произошла ошибка. Вместе с Еременко мы были до февраля 1942 года».

Так була зроблена спроба усунути *першу суперечність* героїчної легенди: Олексій Єрьоменко вийшов з оточення і після необхідної в таких випадках перевірки, знову опинився в армії, був призначений ротним політруком і плином подій йшов до тієї хвилини, коли, за словами К. Гаркавенка, з закликом *«За мной! За Родину! За Сталина! Вперед!»* піднявся, щоб повести бійців в атаку і героїчно загинути.

Ця інформація зустрічається у статтях багатьох журналістів. Зокрема, чи не першим її використав В. Лашенко, який 1979 р. у книзі нарисів «Колхоз – моя судьба» надрукував статтю «Здравствуй, комбат!»⁴². Книга була присвячена 50-річчю колгоспного ладу в СРСР. Олексій Єрьоменко постає у нарисі Ляшенка як зразковий радянський патріот, комуніст, один з видатних організаторів колгоспного руху на Запоріжжі, який на початку війни став на захист соціалістичної Батьківщини і одержав всесвітню славу завдяки світлині М. Альперта «Комбат». Журналіст використав розповідь Гаркавенка, щоб надати легенді логічного завершення, яке у його уяві означало перетворення голови колгоспу в альпертівського «Комбата». Ця всесвітньовідома світлина була своєрідним «знаком якості» на біографії голови колгоспу.

Однак, залишилася *ще одна суперечність*: у легенді подія відбулася в 1942 р., а Альперт – єдиний неспростовний свідок у своїх текстах, листах й інтерв'ю датує її 1941 роком. Як вийшли з цієї ситуації?

Виключно просто, авантюрно і аморально, в дусі генерала Єпішева: «Зачем нужна ваша правда, если она мешает нам жить!».

У книзі «Жизнь – подвиг» (Запоріжжя, 2007 р.), автором якої значиться Іван Єрьоменко, а редактором і укладачем Микола Клименко, передруковано згадані вище статті О. Авраменка «Кров батьків» і «Син комбата», у якій слова Альперта *«Так, знімок зроблено у 1941 році»* замінено на *«Да, снимок сделан в 1942 году»*⁴³. Замінено Єрьоменком і Клименком без будь-яких пояснень. В цій же книжці була передрукована і стаття з «Красной звезды» «История известной фотографии» Р. Рязанова. В ній дата – *«1941 год»* також виправлена на *«июль 1942 года»*. Такі ж маніпуляції з датами автор Іван Єрьоменко і редактор Микола Зубашенко дозволили собі і у книзі «Шаг в бесшестию», виданій в 2016 р. Тут дата 1941 р. у тексті Альперта також замінена на 1942 р.

⁴² Ляшенко В. Здравствуй, Комбат! // Колхоз – моя судьба. Сборник очерков. – С. 57.

⁴³ Еременко И. Жизнь – подвиг. К 100-летию Алексея Гордеевича Еременко. – С. 77, 90.

Таким чином, без будь-яких аргументів і пояснень нахабно фальсифікується і сам Альперт, і газета «Красная звезда». Відкидається і визнається помилковою також інформація Міністерства оборони про Єрьоменка як такого, що пропав безвісти. Тобто багато разів помилявся або говорив неправду Макс Альперт, помилялося Міністерство оборони з його архівами, а не помилявся лише колишній секретар райкому комсомолу Костянтин Гаркавенко.

Все просто, творцям міфу про «Комбата»-політрука дуже хотілося, щоб не було жодного сумніву, що зйомка відбулася саме влітку 1942 р. під Слов'яносербськом і що «Комбат» – це Олексій Єрьоменко. Інакше – легенда б розсипалася. А цього не хотілося. Не хотілося правди. Тому довелося говорити неправду.

Такі продумані фальсифікації в історичній літературі трапляються. Але після їх виявлення їх авторам і редакторам не довіряють. Ці книги не читають. Вважають, що ніякої достовірної інформації вони не несуть. Ми також мали право поставити на цьому крапку. Але подовжимо роботу, зосередивши увагу на суто технологічному процесі: які ще прийоми спотворення істини були використані творцями міфу про «Комбата»?

Передусім подивимося, що ще наговорив Костянтин Гаркавенко Івану Єрьоменку і журналістам.

Ще раз прочитаємо останні речення історії про вихід з оточення в редакції В. Ляшенка. Гаркавенко говорить:

«Вместе с Еременко мы были до февраля 1942 года... С тех пор с Еременко не встречался».

Тепер повернемося до нарису О. Авраменка «Кров батьків». Там Гаркавенко переконує вдову Олексія Єрьоменка:

«... Сам бачив: підняв Олексій в атаку батальйон. Пробіг метрів сто і впав. І більше вже не піднявся...»⁴⁴.

Виникає питання: бачив Гаркавенко політрука Єрьоменка, який «підняв в атаку батальйон» чи не бачив? А, може, щось переплутав ветеран. Можна припустити, що він щось забув чи переплутав. Таке буває. Але для журналіста, який дорожить своєю репутацією, маніпуляції з фактами – річ неприпустима. Професіонали просто зобов'язані перевіряти інформацію. Звичайно, якщо не забули про своє фахове призначення – нести своїм читачам правду.

Але й за радянської влади були різні журналісти. Той же В. Ляшенко, який визнав Олексія Єрьоменка комбатом і прийняв як істину інформацію Гаркавенка про його вихід з оточення, на останній сторінці свого нарису дуже скупо описав подію, яка іншими журналістами подавалася в багатьох деталях і фарбах як героїко-драматичний фінал життя О. Єрьоменка. А він написав лише декілька строчок, які констатують факт його зйомки фронтовим фотокореспондентом, і не більше:

«Таким образом, выясняется, что в тот раз Алексей Гордеевич Еременко вышел из окружения, был произведен в политруки и направлен в 285 дивизию (чому не 4 с.д.? – Авт.). Через несколько месяцев под Ворошиловградом его снял фронтовой фотокорреспондент»⁴⁵.

Прихильники «легенди про «Комбата» повинні були обуритися, читаючи ці скупі, майже протокольні, позбавлені належного пафосу строчки. Але це ще дрібниці. Їх обурення взагалі не матиме меж, коли вони прочитають, що було далі:

«А что же было дальше? Этого мы пока не знаем. Дальнейший поиск пока результатов не дал. Ветеран 285 дивизии подполковник запаса Василий Севастьянович Везубчак рассказывает, что он был свидетелем гибели в бою политрука Еременко. Но был ли это тот самый Еременко, а может, подвела память старого солдата – утверждать трудно»⁴⁶.

Хто ж такий Василь Везубчак, який назвав себе свідком героїчної смерті Олексія Єрьоменка і у правдивості спогадів якого В. Ляшенко так сильно засумнівався? На час історії з ідентифікацією «Комбата» він працював головою Токмацького міськвиконкому, був підполковником запаса. Під час війни служив помічником начальника оперативного відділу дивізії і перебував переважно при штабі дивізії. Але під час знаменитої атаки під керівництвом «Комбата» Везубчак, за його словами, виявився у розташуванні батальйону: туди його послали відновити перерваний зв'язок і цілком випадково (ще одна випадковість!) він став свідком героїчної смерті Олексія Єрьоменка.

Взагалі, В. Везубчак не залишив письмових спогадів і своєї версії події, яку озвучував в розмовах з Іваном Єрьоменком і журналістами⁴⁷. Його розповіді плутані, переповнені деталями, які при співставленні, суперечать одна одній. Так буває, коли сценарій події, якої насправді не було, вивчений погано. Доводиться погодитися з журналістом В. Ляшенко: «подвела память старого солдата».

Хоча міг щось додумати й Іван Єрьоменко чи журналісти, які посилаються на Везубчака. Адже не всі газетярі спілкувалися безпосередньо з самим Везубчаком: більшість – зі своїми колегами, або Іваном Єрьоменком, тому спогади Везубчака подавалися в їх інтерпретації. Таким чином, читач одержував інформацію «з третіх рук». В таких випадках спотворення інформації майже неминуче.

⁴⁴ Авраменко О. Кров батьків // Прометеєві діти. Сучасна запорізька хроніка. – С. 45.

⁴⁵ Ляшенко В. Здравствуй, комбат! // Колхоз моя судьба. – С. 57.

⁴⁶ Ляшенко В. Здравствуй, комбат! // Колхоз моя судьба. – С. 57.

⁴⁷ Див.: Дубровин М.А Легендарный комбат (материалы, документы, фотографии). – С. 58, 63, 65; Еременко И. Жизнь – подвиг. К 100-летию Алексея Гордеевича Еременко. – С.27, 38, 57, 79.

Викладати далі версії прихильників легенди про подвиг політрука – «Комбата» – річ невдячна і малопродуктивна: нічого принципово нового не довідаємося. Тому звернемося до аргументів тих авторів, які попри все стояли на версії про постановочний характер зйомки «Комбат».

За пошуками прототипу «Комбата» в Запоріжжі, в інших регіонах України, та й в інших союзних республіках, слідкувало багато людей. Про статті О. Авраменка, фільм «Безсмертна мить», як і про інтерв'ю Альперта в «Красной звезде», про розмову майстра з журналістами, описану М. Ночовним, про інші публікації на цю тему у середовищі фотокореспондентів і людей далеких від цієї професії, було відомо вже з середини 1970-х років. Але підозра у тому, що світлина Макса Альперта «Комбат» знята не на полі бою, а має постановочний характер, так і не була розвіяна.

Ось слова запорізького журналіста, який деякий час працював кореспондентом РАТАУ-ТАРС Миколи Клименка, редактора і укладача книги Івана Єрмоєнка «Жизнь – подвиг», який у своєму житті багато писав про історію з «Комбатом» і був послідовним противником постановочної версії:

«В 70-80-е годы минувшего столетия я работал в областных газетах в Запорожье и нередко слышал от фотокорреспондентов: мол, это снимок сделан не на войне, а на учении. И указывали детали, которые должны были подтвердить их мнение»⁴⁸.

М. Клименко пише, що ці настрої поширювалися і до публікації книги «Жизнь – подвиг» 2007 р. і, особливо, після її появи, коли *«снова появились тлеющие угли зависти, злорадства, упакованные «правдолюбцами» под правдоискательство»*.

Звернемо увагу на ці деталі й ми («диявол», як відомо, ховається в дрібницях), хоча чітко усвідомлюємо, що автоматично попадаємо у розряд тих, кого М. Клименко та інші прихильники легенди про «Комбата» відносять в розряд *«липовых правдоискателей»*, що опинилися в полоні *«зависти и злорадства»* і не бажають визнати *«правду про «Комбата»*.

Професійним оком фотокореспонденти помітили особливість світлини «Комбат», зокрема, *звернули увагу* на певні відмінності між більш ранніми і пізнішими її публікаціями. На ранніх варіантах знімків небо світле і чисте. На фото видно майже по коліно ноги комбата – політрука – він стоїть. Бійці лежать на відкритому просторі. Побачимо також веселе обличчя червоноармійця внизу, ліворуч біля ноги. А праворуч крайній червоноармієць також недоречно усміхнений. Командир екіпірований занадто по статутному: у нього в ідеальному стані обмундирування, реміні, кобура, протигазна сумка, бінокль. Перед атакою так не буває.

Порівнявши декілька варіантів світлини, дослідники виявили закономірність: чим пізніше вона виставляється – то ставала все темнішою. Фотожурналісти («липовые правдоискатели») кажуть: це не випадково. Вони мали великий досвід роботи в різних місцевих і центральних газетах, бачили різноманітні прийоми маніпулювання свідомістю і все це оцінили як прагнення редакторів шляхом ретушування приховати окремі важливі деталі фотографії, щоб приховати правду.

Один з дослідників, щоб наблизитися до істини, вирішив проаналізувати світлину з суто фахової, «технологічної» точки зору. Це був професійний фотограф, співробітник Запорізького обласного краєзнавчого музею Володимир Лінніков. Він виготовив манекени «Комбата» і солдатів і, враховуючи всі можливості фотоапарата, яким користувався Альперт, провів експеримент. З його повною експертною оцінкою читач може ознайомитися в колективній монографії «Запорізький рахунок Великій війні». Суть його висновку полягає у тому, що фотографування – *щоб у кадр попав не лише «Комбат», а й солдати і, при цьому було видно їх спини*, – можливе лише з метрового рівня. Тобто, фотограф був не в окопі, як пише Альперт у своїй книзі «Беспокойная профессия», в *«в блиндаже, возле его выхода»⁴⁹*.

З цього випливає наступне: якщо прийняти версію, озвучену так званими «очевидцями» події і численними журналістами: *світлина знімалася в умовах цільного артилерійського вогню, «большого жаркого боя с фашистами», психічної атаки фашистів, який передував наліт сотні ворожих бомбардувальників і т. д.*, – то це означає, що Альперт фотографував, піднявшись на один метр над рівнем землі, перебував у зоні прямого враження противника і йому загрожувала смертельна небезпека.

До певної міри цей потік емоційно-пафосної риторики спровокував сам фотокореспондент, коли в редакції газети «Красная Звезда» в 1969 р. і інтерв'ю на кінокамеру Макса Володимировича 1971 р. говорив про *«горячий бой»* і *«командира, который позвал бойцов в атаку»* як про реальність, яку він зафотографував. Цим він випустив з пляшки джина, який став направляти його вчинки.

Після 1962 р., коли були опубліковані його спогади «Беспокойная профессия», пройшли роки. Тоді, на початку 60-х він, звичайно, не здогадувався, який величезний резонанс в Радянському Союзі та за його рубежами матиме його фотографія після 1965 р. Тому не було необхідності щось вигадувати, і він говорив правду. А через десятиліття Альперт, як людина свого жорсткого часу, був просто змушений підпорядковуватися новим ідеологічним обставинам. Чи міг він відмовитися брати участь у цій недостойній грі? Враховуючи всю його біографію, ні. Він змушений був пристосовуватись до обставин, як, до речі, робило безліч його сучасників.

А тепер звернемося до свідчення людини, яка з початку 1920-х рр. і до кінця життя знала Макса

⁴⁸ Див.: Клименко Н. Судьба «Комбата» // <http://h.ua/storu/359724/>.

⁴⁹ Альперт М. Беспокойная профессия. – С. 65–66.

Альперта особисто, працювала в одному жанрі, тісно спілкувалася з ним. Мова йде про Романа Кармена – відомого радянського фронтового кінооператора, кінодокументаліста, який був автором багатьох унікальних документальних кінострічок часів війни. У 1974 р., напередодні 75-річчя Альперта, побачила світ його книга «Макс Альперт». В ній Кармен називає фотокореспондента «*неистовым журналистом*»⁵⁰. В книзі зібрані 102 фотографії майстра, з них 15 – присвячені війні. Серед них – «В атаку!», «Комбат», «На параді Перемоги. Червона Площа», «По дорогах війни». Кожна з них заслуговує детального коментаря, але Кармен у книзі «Макс Альперт» дає його лише першим двом. Причому, і зміст, і тональність неоднакові.

Про знімок «В атаку!» Р. Кармен пише з піднесенням – так, як і писав про нього в 1962 р. М. Альперт: «*Из серии снимков на эту тему он мне кажется наиболее удачным*». Кармен уточняє також, що «*это один из первых снимков, сделанных во фронтовой обстановке*» Альпертом.

Як же після цього Кармен оцінює «Комбата»? Адже тема однакова: атака. Легенда про «Комбата» вже ходить теренами Радянського Союзу, на Україні навіть «впізнали» головного героя світлини, і, посилаючись на свою розмову з фотомайстром, Авраменко описав драматичні обставини появи світлини, а Кармен майже повторює слова Альперта, написані ним в 1962 р. :

«Большой творческой удачей Альперта явился его снимок «Комбат», созданный по авторскому замыслу. Комбат сфотографирован в момент его большого душевного напряжения: повернувшись по направлению к бойцам, высоко над головой подняв револьвер, он в патриотическом порыве звал бойцов в наступление.

*Фотография эта стала олицетворением, образным воплощением беззаветного мужества советского воина, готового с оружием в руках защищать родную землю»*⁵¹.

Кармен, без сумніву, знав справжню історію світлини «Комбат». Напевне, не випадково він пише, що світлина виконана «*по авторському замислу*». І коли б у цій історії справді був той драматизм, який в деталях описаний в публікаціях журналістів, коли б реальним фактом був подвиг «Комбата», самовідданість і героїзм знаменитого на весь Радянський Союз фотографа (*сидів під кулями й снарядами в маленькому окопчику «немного впереди линии обороны»; осколок від снаряда розбив об'єктив фотоапарата, і це врятувало життя Альперта, якимось чудом збереглася плівка та ін.*), то Кармен, без сумніву, це б описав. Але він виявився чесним перед собою, максимально об'єктивним, і тому залишив все так, як писав в 1962 р. сам Альперт, як було насправді. Саме він помістив у книзі незаретушовану світлину, у якій проглядаються деталі обличчя бійців, на яких фотографі побачили усмішки, абсурдні перед лицем перспективи смерті. Тому його книга й залишилася «непоміченою» для прихильників героїзованої версії «Комбата». Мало хто з них звернув на неї увагу. Як до речі, і на книгу самого Альперта, опубліковану 12 років перед цим. Замість цього, журналісти у своїх текстах на різний лад повторювали цитати Авраменка, Ночовного, посилалися на Івана Єрьоменка, доповнюючи розповідь власними фантазіями. Про достовірність наведеної ними інформації, її перевірку мало хто турбувався. Розрахунок був на те, що ніхто вголос і не засумнівається. Адже ставити під сумнів приклади героїзму радянських людей, а особливо – комуністів, політруків, означало поставити під сумнів один із головних постулатів радянської ідеології – керівну роль КПРС і наразитися на небезпеку одержати небезпечну репутацію наклепника.

Страсті за героєм.

Судячи з газетних та інших публікацій 1970-80-х рр., на Запоріжжі і в Ворошиловграді дуже хотіли загальносоюзного визнання молодшого політрука Олексія Єрьоменка як героя світлини «Комбат». Найкращим способом досягти цього було б посмертне присвоєння йому звання Героя Радянського Союзу. Це була досить поширена тоді практика. Посмертно героями стали десятки учасників війни. Процедури нагород супроводжувалися пропагандистськими кампаніями, розповідями про героїв та їхні подвиги, закликами до молоді бути гідними пам'яті героїв. Пізніше, правда, виявлялося, що не все в цих розповідях відповідало дійсності, і не всі рішення про нагороди були обґрунтованими. Про ці неприємні обставини посмертної героїзації через деякий час ставало відомо і вони справляли негативний вплив на суспільство. Але, принаймні, не було ніяких сумнівів у тому, що той чи інший кандидат на нагороду був реальною людиною воєнного часу. З Олексієм Єрьоменком було інакше. Була не спростована версія про постановочний характер світлини «Комбат», яка ставила під сумнів подвиг політрука Єрьоменка.

Попри це, питання про надання Олексію Єрьоменку звання Героя розглядалося на найвищому партійному рівні Запорізької та Ворошиловградської областей. Про це залишилося достатньо свідчень. Зокрема, Іван Єрьоменко в інтерв'ю журналісту В. Полюшко розповів, що перші секретарі Луганського й Запорізького обкомів компартії України Борис Гончаренко і Михайло Всеволозьський неодноразово зверталися до генсека ЦК КПРС Брежнєва з проханням розглянути питання про присвоєння Олексію Єрьоменку звання Героя Радянського Союзу. З цим проханням зверталися до нього на зустрічах ветеранів і колишніх фронтовики. Вручали навіть друковані матеріали про політрука Єрьоменка і його подвиг, про

⁵⁰ Кармен Р.Л. Макс Альперт. – Москва: Планета, 1974. – С. 5.

⁵¹ Кармен Р.Л. Макс Альперт. – С. 7.

історію будівництва монумента політпрацівникам Радянської Армії біля Слов'яносербська. Розповідають, що генсек розчулився і навіть назвав несправедливістю те, що Єрмоєнко не має нагороди⁵². Старше покоління знає, що Леонід Ілліч не тільки сам любив ордени і медалі, а й щедро роздавав їх іншим. Захопленість нагородами навіть стала темою численних анекдотів. Якби з обґрунтуванням все було більш-менш нормально, то поза сумнівами вже в 1970-ті, максимум – у 1980-ті роки був би Олексій Єрмоєнко посмертно нагороджений званням Героя Радянського Союзу.

Але за Брежнєва Олексій Єрмоєнко так і не став Героєм Радянського Союзу. У чому ж справа? Чому секретарі обкомів двох «особливо зацікавлених» областей України – Михайло Всеволозьський і Борис Гончаренко (до речі, досить впливові і авторитетні у вищому партноменклатурному середовищі люди) не змогли переконати партійно-радянське керівництво СРСР в необхідності і обґрунтованості представлення Олексія Єрмоєнка до найвищої державної нагороди? Пояснюючи причини відмови, перший секретар Ворошиловградського обкому Борис Гончаренко називає інтриги «сірого кардинала» кремлівського двору Михайла Суслова. Про це Гончаренко неодноразово говорив Івану Єрмоєнку⁵³. В дійсності, все значно простіше: не було необхідних доказів і впевненості, що на світліні «Комбат» зображений саме політрук Олексій Єрмоєнко, який піднімає бійців в атаку і гине в момент героїчного пориву. А контраргументи переважали і тому в радянські часи Єрмоєнко не став Героєм.

1991 р. Радянський Союз розпався, але прагнення добитися для Олексія Єрмоєнка Героя Радянського Союзу в Запоріжжі не зникло. Особливо активні прихильники міфу звернулися до голови «Постійної президії ради народних депутатів СРСР» Сажи Умалатової з відповідним клопотанням. Оформили навіть нагородний лист⁵⁴. Сьогодні вже мало хто пам'ятає про цю екзотичну особу і очолюваний нею карикатурний орган, який був створений в 1992 р. на зборах групи колишніх народних депутатів колишнього Радянського Союзу, що назвали себе «ІУ Надзвичайним з'їздом народних депутатів СРСР». Як і сам з'їзд, його «Постійна президія» були нелігітимними. Їх членів називали «політичними бомжами», але вони створювали видимість існування СРСР і за підписом Умалатової від імені неіснуючої держави охоче «роздавали» звання Героя Радянського Союзу і Героя соціалістичної праці. До неї і звернулися запорізькі «єрмоєнці». Але відповіді не одержали.

Нічого не залишалось, як звернути свій погляд на Київ.

В умовах незалежності Іван Єрмоєнко і його однодумці неодноразово зверталися до президентів України з клопотанням щодо посмертного присвоєння своєму батьку звання Героя України. При цьому будь-яке пояснення необґрунтованості цієї вимоги Іван Єрмоєнко пояснює «підступами» бандерівців, «свободівців» та інших сумнівних, за їх переконанням, елементів. Про все це Іван Єрмоєнко детально розповів в 2013 р. журналістам Миколі Зубашенку, який через три роки став редактором його останньої книги «Шаг в бессмертие», і Сергію Григор'єву⁵⁵.

Багато разів, зібравши наявні матеріали, заручившись підтримкою ветеранів і проросійських організацій, Іван Єрмоєнко звертався у найвищі державні структури незалежної України. Здається, вперше (і тричі!) було це в часи президентства Кучми, але безуспішно. «Реакции – ноль», – коментує С. Григор'єв. Що ж до Президента Віктора Ющенка, якого Іван Єрмоєнко називає «бандеровцем», до нього він особисто не звертався, бо впевнений, що «уж точно бы не присвоил Алексею Еременку Героя...». Але після того, як Ющенко посмертно звання Героя України присвоїв старшому лейтенанту Олексію Бересту, який штурмував Рейхстаг і підняв над ним Прапор Перемоги, а також генерал-лейтенанту Кузьмі Дерев'янку, що від імені СРСР підписував акт капітуляції Японії, у Івана Єрмоєнка з'явилася надія, що наступним Героєм буде його батько. Іван Єрмоєнко добився, щоб клопотання до Президента Ющенка підписав губернатор Євген Червоненко. Заручившись офіційною підтримкою з боку міських і обласних властей Запоріжжя, з проханням до Віктора Ющенка звернулася місцева ветеранська організація. Однак, позитивної відповіді і на цей раз не було.

Коли Президентом України став Віктор Янукович, почалася нова кампанія «героїади». В 2010 р. з пропозицією про присвоєння Олексію Єрмоєнку звання Героя України виступив голова Запорізької обласної держадміністрації «регіонал» Борис Петров. Відповідне клопотання було направлено В. Януковичу. Після цього на адресу Адміністрації Президента було направлено ще декілька листів запорізьких ветеранських та інших прокомуністичних і проросійських організацій, глав міських рад, керівників засобів масової інформації. Звернення із закликом про нагородження Олексія Єрмоєнка до Президента підписали голова «Русского культурного центра» та інших проросійських організацій Володимир Пашков і верховний отаман козачого війська Запорізького низового Олександр Панченко⁵⁶. Читач може сам оцінити політичну спрямованість цієї кампанії.

Особливо активізувалася вона напередодні 12 липня 2012 р. – перед гіпотетичним 70-річним ювілеєм подвигу Олексія Єрмоєнка. Члени «Слов'янської гвардії» з Запоріжжя виставили пікети з плакатами в

⁵² Полюшко В. Комбат Еременко из села Терсянка // 2000 (Еженедельник). – 2007. – 11–17 мая.

⁵³ Див.: Еременко И. Шаг в бессмертие. – С. 32.

⁵⁴ Дубровин И. А. «Легендарный комбат» (материалы, документы, фотографии). – С. 35.

⁵⁵ Див.: Еременко И. Шаг в бессмертие. – С. 162–166; 171–172, 175.

⁵⁶ Егорова И. Легендарному «Комбату» – Героя Украины! // Индустриальное Запорожье. – 2011. – 22 февраля.

центрі Запоріжжя, а потім і перед Адміністрацією Президента в Києві. Вимога була одна: негайно присвоїти Олексію Єрьоменку звання Героя України. Деякі ЗМІ повідомили, що Президент підписав указ і назвали навіть його число і номер. Але виявилось, що це помилка. Указу не було. Цікаво, що повідомив цю новину Івану Єрьоменку, за його словами, «журналіст Сергея Григор'єв» – один із запорізьких конструкторів міфу про Єрьоменка – «Комбата»⁵⁷.

В липні 2013 р. до Януковича з колективним листом звернулися керівники проросійських організацій – «Міжнародного Георгієвського Союзу» (В. Рогов), «Славянської Гвардії» (А. Шарлай), «Союз громадян України» (А. Наталенко), «Казачья спецдружина Сич» (А. Патаман) та інші⁵⁸. Сподівалися на успішне закінчення «героїади». Але вкотре одержали відмову. Від проросійського Януковича, його Адміністрації і не менш прихильних до «русского мира» запорізьких чиновників шанувальники версії «Олексій Єрьоменко – «Комбат» такого не очікували. Іван Єрьоменко пояснив відмову таким чином:

«...Мне кажется, он боялся. Он боится бандеровцев. Он понимает, что если он присвоит звание Героя Алексею Ерьоменку, то тут же поднимется вся эта бандеровская рать: почему Шухевичу и Бандере отменили звание Героя, а тут...».

Читаючи цю фразу, вкотре переконуємося, що І. Єрьоменко занадто політизує ситуацію. Для сучасної України це звичайне явище, коли намагаються приховати справжні причини чи наміри. Вкотре повторюємо: насправді, все було значно простіше. Не дивлячись на симпатії режиму Януковича до прокомуністично налаштованих ветеранів, документи, що їх представив Іван Єрьоменко, не переконали чиновників. Міністерство юстиції України, наприклад, відмовилося проводити експертизу фотографій і переслало документи головному управлінню юстиції Запорізької області. У свою чергу Запорізька юстиція відповіла заявнику, що не займається експертизою і експертними дослідженнями. Особливо різко були налаштовані в «Державному комітеті у справах ветеранів України», до якого Адміністрація Президента передала запит для розгляду про посмертне нагородження. Схоже, там вже знали суть проблеми і її «підводні камені». Ці люди у своєму житті часто зустрічалися з різними авантюристами і пройдисвітами, які спекулювали на подіях воєнного часу, тому виявилися «прямолінійними», «недипломатичними» і відповіли на запит про нагороду прямо:

«... На снимке «Комбат» вовсе не Еременко. ...Военный корреспондент Макс Альперт врет, сделал он этот снимок, на учениях, где-то в 38 году еще»⁵⁹.

Добиваючись «свого» від української влади, Іван Єрьоменко, як свідчить журналіст М. Зубашенко, одночасно продовжував діяти і в «російському напрямку». Він написав листа Президенту Росії Дмитру Медведеву, а після того, як в РФ цей пост зайняв В. Путін, планував звернутися і до нього. Думка така: оскільки не дають батьку Героя в Україні, можливо дадуть у Росії? Черговий термін перебування Путіна на посту Президента вже завершується і Єрьоменко, напевне, вже звертався нього і, як і обіцяв, надіслав в Москву нову книгу про батька, видану в 2016 р. Здається, Івану Єрьоменку байдуже, з чиїх рук він одержить батьківську Зірку Героя. Головне – щоб вона була.

Що ж стосується ідеологічної бази, то вона під таке рішення вже підводиться. В статті Тетяни Васильєвої, розміщеній в 2012 р. на московському сайті «Коммунисты столицы», Олексія Єрьоменка називають «русским солдатом-победителем», правда при цьому роблять уточнення: «Еременко украинец, но все-равно русский!»⁶⁰. Російський українофоб Микола Старіков свою статтю про Олексія Єрьоменка написав під заголовком: «Русский комбат, погибший под Луганском»⁶¹. Напевне, розраховують на нерозбірливість російської влади, адже мова заходить про Україну і є можливість вкотре звинуватити «київську хунту» у неповазі до ветеранів війни.

Але вся ця антиукраїнська істерія з елементами політичної шизофренії знаходить все слабший відгук у суспільстві. Проте росте прагнення, врешті-решт, розібратися, що ж було насправді і поставити остаточну крапку в історії з «Комбатом». З'являються ентузіасти, які замість того, щоб блукати манівцями в пошуках фальшивих аргументів, звернулися до архівних фондів. Власне, це те, що вже давно належало зробити Івану Єрьоменку і його численним прихильникам в Україні і поза нею. Тим більше, що сьогодні для цього не обов'язково їхати до Москви. Ми живемо в інформаційну епоху і якщо якась подія залишила помітні сліди в архівних фондах, то їх можна виявити за власним письмовим столом, працюючи з комп'ютером і переглядаючи в Інтернеті сайти різноманітних громадських об'єднань, які займаються військовою тематикою.

Вивчаючи їх, можна точно, в деталях описати де, коли і як воювала влітку 1942 р. 12-а армія (12 А), а у її складі 4-а стрілецька дивізія (4 сд) і 220-ий стрілецький полк (220 сп). В такій постановці проблема альпертівського «Комбата» ще не розглядалася, але лише таким чином можна внести остаточну ясність у ключові питання нашого дослідження: *що ж насправді відбувалося 12 липня 1942 р. на позиціях біля села Хорошого під Слов'яносербськом; де в цей час перебувала і чим займалася 4-а стрілецька дивізія і 220-й*

⁵⁷ Еременко И. Шаг в бессмертие. – С. 159–160.

⁵⁸ Див.: <http://day/zp.ua/news/35423.html>.

⁵⁹ Еременко И. Шаг в бессмертие. – С. 163.

⁶⁰ Васильева Т. История «Комбата» и політрука
// <http://comstol.info/2012/07/obshhestvo/4217>

⁶¹ Стариков Н. Русский комбат, погибший под Луганском (25.10.2014) // <https://nstaricov.ru/club/46295/>.

стрілецький полк; чи служив у лавах цього полку молодший політрук Олексій Єрьоменко.

Вперше дослідження, яке дає відповіді на ці питання, провів запорізький дослідник військової історії Олександр Попов. Відсилаємо читачів – прихильників обох версій історії з «Комбатом» – до його ґрунтовного, скрупульозно-точного аналізу, виконаного на підставі документів ЦАМО, які розміщені на сайтах «ОБД-Мемориал», «Память народа», «Подвиг народа», «Дон-1942». Серед іншого, О. Поповим використані уривки з оперативних зведень радянського Генерального штабу, які висвітлюють події в районі Луганська, коли й відбулася подія, описана в легенді про «політрука – «Комбата». Цей аналіз викладений у його статтях і доступний для всіх⁶². Тому текстуально повторити його немає необхідності. Обмежимося коротким викладенням його висновків.

Розібратися в цих висновках нам допоможе наведена нижче карта, на якій позначені підкресленням ключові для розуміння ситуації населені пункти – Хороше, Петровеньки, Кріпаки, Слов'яносербськ, Жовте, Раївка і Веселогорськ.

1. Наприкінці червня 1942 р. німецькі війська танковими ударами прорвали радянську оборону на правому крилі Південного фронту, обійшли Ворошиловград зі сходу і поставили декілька радянських армій перед загрозою оточення. У цій ситуації було прийняте рішення з настанням темряви 10 липня почати організований відступ військ Південного фронту, у т. ч. і 12-ої армії. Цей відступ вже детально описаний в науковій і науково-популярній літературі, а Олександр Попов використовує для його характеристики ще й архівні документи.

(Джерела: Положение сторон к вечеру 27 июня 1942 года и продвижение немецко-фашистских войск к вечеру 6, 11, 16 июля // http://don1942.ru/Maps/maps27poloj_st_28_06.jpg; ЦАМО, ф.228, оп.701, сп.825, л.41–43).

2. Село Хороше під Слов'яносербськом, яке постійно згадується в історії про політрука - «Комбата», перебувало в цей час під контролем 349-ї сд (комдив полковник А.І. Шагін). Саме так: с. Хороше контролювала не 4-а, а 349-а стрілецька дивізія 12-ої армії. Про це переконливо свідчать документи ЦАМО, виявлені і надруковані О. Поповим.

(Джерела: Оборона нижнего Дона в июле 1942 г. // http://don1942.ru/Maps/maps31oborona_nijnego_dona_s_16_po_31_june.jpg; Черёмин А.А. Правда о Великой Отечественной войне. Из истории 349-й стрелковой дивизии. – М., 2000. – С. 280–282).

3. Що ж стосується 4-ої стрілецької армії, то станом на 10 липня вона одержала наказ прикривати відхід 12-ої армії і евакуацію Луганська. З цією метою 13 липня вона мала передислокуватися з-під м. Серго (тепер – Кадіївка) в район населених пунктів Жовтого, Раєвки і Веселогорського, і там закріпилася на новому рубежі. Це підтверджують архівні документи. На карті видно, що ці села досить далеко від Хорошого. На цій лінії 14–15 липня дивізія обороняла вказаний рубіж. Найсильнішими були бої 15 липня. Дивізія героїчно оборонялася і зазнала значних втрат. Про це свідчать архівні документи.

(Джерела: ЦАМО. – Ф. 28(16). – Оп. 1072. – Спр. 481е. – Арк. 114–122; ЦАМО. – Ф. 28(16). – Оп. 1072. – Спр. 481е. – Арк. 123–132; Боевые действия в большой излучине Дона 28 июня – 23 июля 1942 г. (Воронежско-Ворошиловградская оборонительная операция) // <http://don1942.ru/Maps/maps09Don.jpg>).

4. Що ж стосується сіл Хороше, Петровеньки і Кріпаки, то там 12–13 липня вела бої 349 сд, але після наказу командування в ніч на 14 липня була відведена до Луганська в резерв і Хороше зайняли німці.

(Джерела: Оборона нижнего Дона в июле 1942 г. // http://don1942.ru/Maps/maps31oborona_nijnego_dona_s_16_po_31_june.jpg).

5. Взагалі, бій 15 липня 1942 р. був єдиним, який 4-а стрілецька дивізія вела на Луганщині після

⁶² Запорізький рахунок Великій рйні 1939–1945 рр. – С. 128–133; Попов О. Обережно! Вірус «Комбат»! або політрукотворчість // <https://docs.google.com/file/d/0B88eldUh9n2kQW9hb2ZDNkNhZ3M/edit?pli=1>.

оголошення 6 липня наказу про загальний відступ.

(Боевые действия в большой излучине Дона 28 июня – 23 июля 1942 г. (Воронежско-Ворошиловградская оборонительная операция) // <http://don1942.ru/Maps/maps09Don.jpg>).

Таким чином, 4-а стрілецька дивізія 12-ої армії Південного фронту у своїй історії жодного разу, жодним чином не була пов'язана з селом Хорошим на Луганщині. Так що, подвигу політрука Олексія Єрьоменка (якщо він справді воював у складі 4 сд) там не могло бути. Хіба що у хворобливій уяві міфотворців.

Мораль. (Замість післямови)

На цьому можна було б поставити крапку. Все гранично ясно. Але залишається питання морально-етичного характеру. Воно виникло вже на перших сторінках нашої розповіді. Чому у цій історії з «Комбатом» так багато неперевіреної інформації? Зокрема, як могли погодитися ветерани 4 стрілецької дивізії на роль свідків того, чого не бачили особисто і чого не було в дійсності? Всі вони солідні люди, пройшли війну, були членами КППРС, займали відповідальні посади... І раптом пішли на відверту фальсифікацію. Могли б багато і правдиво написати про те, як 4-а сд (а у її складі і 220-й стрілецький полк) 15 липня 1942 р. прикривала відступ 12-ої армії і евакуацію Луганська. Там було багато героїчного і трагічного, була звитяга і жертвність, про яку варто нагадати нашим сучасникам. Але писати про це вони не стали. Всю свою енергію спрямували на те, щоб витворити пафосно-героїзовану легенду з політруком – «Комбатом», яка не мала ніякого відношення до дійсності. І тут поняття мораль і правда відступають на другий план. Знову згадується генерал Єпішев і його кредо: *«Зачем нужна ваша правда, если она мешает нам жить»*.

Отже, якщо правда заважає комусь жити, її можна зігнувати і замінити на неправду. Весь міф про Єрьоменка – «Комбата» ґрунтується на фальсифікаціях і відвертій неправді. Його творці вже 50 років йдуть по шляху перекручень і підтасовок, не зупиняючись перед спотворенням текстів, у тому числі й заслужених авторитетів. Ми вже згадували, як вони сфальшували Макса Альперта. Тепер розкажемо, як їх жертвою став і командир 4-ої стрілецької дивізії Герой Радянського Союзу генерал-лейтенант Іван Павлович Рослий, з яким Іван Єрьоменко був особисто знайомий.

Про свою зустріч з Іваном Єрьоменком і його сином генерал пише в книзі «Последний привал – в Берлине», яка була опублікована в 1983 р. Про політруків і про компартійне керівництво на війні колишнім комдивом було сказано багато. Без підкреслення «керівної ролі» комуністів партійна цензура не «пропускала» в ті роки військові мемуари, навіть коли їх авторами були такі видатні воєначальники, як, наприклад, маршал Георгій Жуков. Розповідь про легендарного «Комбата» – політрука могла б стати окрасою книги. І генерал не утримався. Півтори сторінки своїх мемуарів він присвятив партійно-політичній роботі в бойовій обстановці і в її контексті згадав про Олексія Єрьоменка, політрука, якого назвав *«одним из представителей славной когорты политработников»*⁶³.

Не має сумніву, що генерал знав про існування легенди. Про це свідчить той факт, що у книзі є ілюстрація із зображенням «Комбата» із написом: *«Политрук А.Г.Єременко поднимает бойцов в контратаку. Лето, 1942 г.»*. У тексті сказано, що цей політрук служив у 220-му стрілецькому полку 4 дивізії, якою командував генерал Рослий. Однак, коли б йому попалася в руки книга Івана Єрьоменка «Шаг в бессмертие», генерал би обурився. У ній він знайшов би текст на п'яти сторінках під назвою *«Дивизия стойко обороняла рубежи»*, який приписується йому, генералу Івану Рослому. В цьому тексті генерал, з одного боку, помітив би свої слова, передруковані з його мемуарів, а з іншого – побачив би, що його примітивно і нахабно перебрехали.

Так, в мемуарах генерал пише, що після наказу про негайний відступ, 4-а сд непомітно знімається із своїх позицій і переходить в район біля міста Серго (Кадіївка), а потім, здійснивши 25-кілометровий марш *и «составляя арьергард 12-й армии, займет рубеж село Желтое – Суходол и ... удержит на нем противника до темноты»*⁶⁴. Що стосується Олексія Єрьоменка, то в мемуарах сказано розпливчато: служив в 1942 р. в 220-му стрілецькому полку, *«водил свою роту в победную контратаку политрук... Тот бой стал для него последним»*⁶⁵. І більше про Олексія Єрьоменка нічого! Ні слова! А у книзі «Шаг в бессмертие» авторства Івана Єрьоменка, генералу Рослому приписуються зовсім інші слова: *«А нашей дивизии была поставлена задача занять рубеж в районе сел Хорошее и Петровеньки и 12 июля удержат противника до темноты»*⁶⁶. Різні завдання і (подивіться карту) різна географія, зовсім різні дати подій. Насправді, нічого про рубіж 4-ої сд в районі *сіл Хороше – Петровеньки* Іван Рослий у своїй книзі не міг написати і не написав. Абсолютно ясно, що мемуари генерала Рослого фальшували, підлаштовуючи їх текст під легенду про Олексія Єрьоменка як про політрука – «Комбата».

Хто ж переписував мемуари Івана Рослого і несе перед читачем відповідальність за їх фальсифікацію? Щоб одержати відповідь не це питання, слід згадати Івана Єрьоменка – автора книги «Шаг в бессмертие»,

⁶³ Рослий И. П. Последний привал – в Берлине. – Москва, 1983. – С.204.

⁶⁴ Рослий И. П. Последний привал – в Берлине. – С.65, 66.

⁶⁵ Рослий И. П. Последний привал – в Берлине. – С. 204.

⁶⁶ Еременко И. Шаг в бессмертие. – С. 20.

і членів редколегії – журналістів Миколу Зубашенка і Михайла Клименка; голову Запорізької міської ради ветеранів війни, генерал-майора Віктора Короленка; экс-депутата Верховної Ради Олексія Бабуріна, який до заборони КПУ був головним комуністом Запоріжжя.

Щоб завершити розмову про морально-етичний бік міфу, проінформуємо читача, що у вересні 1980 р. Іван Єрьоменко і його син, Андрій, тоді курсант Одеського вищого командного артилерійського училища, відвідали генерала в Москві і в деталях виклали йому свою версію подвигу батька і діда – Олексія Єрьоменка. Відомо, що Іван Павлович Рослий тоді був тяжко хворий і помер 15 жовтня 1980 р. У якому стані він спілкувався із своїми запорізькими гостями і коли у свої мемуари включив епізод про політрука – «Комбата», нам невідомо. Однак, як зазначалося вище, генерал *нічого не написав* про бій 220 стрілецького полку біля села Хороше, і що у цьому бою героїчно загинув політрук Олексій Єрьоменко. Це написав (свідомо фальсифікуючи генерала) автор, чи хтось з названих вище членів редколегії книги «Шаг в бессмертие». Без сумніву, ця людина добре знала, що Івана Рослого вже немає серед живих і він особисто не зможе протестувати проти фальсифікації свого тексту. При цьому, про репутацію бойового генерала, Героя Радянського Союзу не думали. Турбувалися про врятування недолугого міфу і ради цього йшли на обман. До того ж робили це так примітивно, грубо і нахабно, що викликає відразу.

...А у центрі Запоріжжя на Алеї Слави перед горельєфом «Комбат» ще і сьогодні стоїть гранітний обеліск, на якому викарбовано: *«На монументе «Комбат» увековечен героический подвиг нашего земляка. Политрук Еременко Алексей Гордеевич. Погиб 12 июля 1942 г.»*. Все ще стоїть біля пам'ятника політпрацівникам під Слов'яносербськом стела, де читаємо: *«Подвиг А. Г. Еременка»*. Але сьогодні ці слова нагадують не про подвиг, а про подію, якої не було. І про солдата, доля якого так і залишилася невідомою. А ще – про людське марносластво. А також, про правду життя, яка, попри все, пробиває собі дорогу крізь щільну товщу заскоружлих ідеологічних міфів комуністичної доби.

ЗМІСТ

Передмова

Як «Комбат» став політруком

Коли мовчать архіви

Фотопортретна експертиза

Що говорив про «Комбата» Макс Альперт

Техніка фальсифікації

Страсті за героєм

Мораль. (Замість післямови)

Історико-публіцистичне видання

Турченко Федір Григорович

МІФ ПРО «КОМБАТА». ОЧИМА ІСТОРИКА